

იმპრია

ფასი ნომრისა 6 კაპიკი
ქართული
ენული
№ 22

ჰვირა, 30 ივლისი

ყოველკვირეული გაზეთი

ფასი წლის დამლევამდის 3 მან.; ხუთი თვით 2 მან. 1877—1906 ადრესი: ტფილისი, ფრეილინის ქ., № 5. ტელეფ. № 922.

სარჩვენი:—შინაური მიმოხილვა, *—სა.—მთავრობის პოლიტიკური აგენტობა, თ—ისა.—სწავლა-განათლება და მთავრობა, კ—სა.—სახელმწიფო ბიუჯეტი ინგლისში, —ისა.—სახელმწიფო, (პ. ლავროვისა), დონისა. * * (ლექსი), დ. თამაშვილისა.—საქართველოს ეკონომიური ისტორია, ივ. ჯავახიშვილისა.

შინაური მიმოხილვა

ამას წინად ტფილისის გუბერნატორი კახეთში იყო. სოფელ ლავოდხთან მას დახედენ ახლად გაშენებულ სოფელ „შრომის“ გლეხები და მოახსენეს: „ჩვენ აქ ლავოდხში ვცხოვრობთ ორმოცდაათ წლამდის. ჩვენ პირველად დავიწყეთ თამბაქოს მოყვანა, რომელიც ხაზინას დიდ შემოსავალს აძლევს, მაგრამ დღემდის ერთი დესეტინა მიწაც არ მოგვეპოვება და იძულებულნი ვართ დიდ ფასად იჯარით ავიღოთ მიწები და ისე ვიმუშაოთ. ამ ოცდაათი წლის წინად ლავოდხელმა ქართველებმა, სომხებმა და რუსებმა მიწები ვითხოვეთ. რუსებს, ეხლანდელ ლავოდხის „პოსელენცებს“, მისცეს მიწები, ჩვენ კი „ტუხუმცებს“ არ მოგვცეს. უკანასკნელ ხუთი წლის განმავლობაში კიდევ ბევრჯერ მივმართეთ მთავრობას მიწებისთვის, მაგრამ დაპირების მეტი არაფერი გამოვიდა. უკანასკნელ ორ წელიწადში კიდევ მოიხდინეს რამდენიმე პარტია რუსებისა და დაასახლეს. ნამესტნიკი მიწებს დაგვიპირდა და ჩვენც შევედევით სოფლის მოშენებას იმ ადგილზე, რომელიც 1902 წლიდან გვქონდა დაპირებული. გავჩხვით უვარგისი ტყე, ავავსეთ ხევები, გავიყვანეთ გზები და ჯერ-ჯერობით ასოც კომლიდან ოთხმოც კომლამდის დავსახლდით. მაგრამ ეს ალაგი ჯერაც არ დაუმტკიცებიათ ჩვენს და არც სახანაო მიწა მოუტიათ. ჩვენს მეზობლად გადმოსახლებულ რუსებს კომლზე ოცდაერთი დესეტინა მისცეს, ახლად მოსულ რუსებს თითო მამაკაცზე ხუთი დესეტინა მიუზომეს, ჩვენ კი არაფერი მოგვცეს და იძულებული ვართ გადმოსახლებულ რუსებისგან იჯარით ავიღოთ დესეტინა ორ-სამ თუნად. ჩვენ იჯარას ვიხდით იმ მიწებში, რომელიც ჩვენზე გაცილებით უფრო ტყეებისგან სახანაო მიწებად არის გადაქცეული. ჩვენ არა გვშურს რუსებისთვის მიწა, მაგრამ უსამართლობაა, როცა იმათ აძლევთ და ჩვენ კი ასე გვტოვებთ.“

მე განვებ ამოვწერე გაზეთ „შრომიდან“ ეს მეტად საინტერესო კორესპონდენცია, თუმცა მგონი ყველას უკვე წაკითხული უნდა ჰქონდეს იგი. ასეთი საყურადღებო კორესპონდენციები იშვიათად იბეჭდება ჩვენებურ გაზეთებში, სადაც ცხრა მეთედი ადგილი უჭირავს პოლიტიკის და რუსეთის ქრონიკას, ხოლო ერთი მეთედი ჩვენებურ პარტიულ კინკლაობას. მაგრამ საქართველოს ცხოვრების ქრონიკაში ზოგჯერ გავკრით არის ხოლმე ნათქვამი, რომ განსაკუთრებით გადმოსახლებულთათვის დაარსებული საზოგადოება შუა

რუსეთიდან გადმოსახლებულ რუსებს ელისო, მათთვის მთავრობამ აძლენი და აძლენი თუმანი გადასდო, სახელმწიფო ქონებათა მმართველმა გადმოსახლებულებს აძლენი და აძლენი დესეტინა მიუზომაო, ხაზინამ თითო გადმოსახლებულ კომლს აძლენი თუმანი მისცა მეურნეობის გასამართავად, აძლენი თუმანი ასესხა თესლის საყიდლადო ვა სხვ. და სხვ. იმავე ქრონიკაში მოხსენებული იყო, რომ გენ-გუბერნატორმა დაზარალებულ გურულთა სასარგებლოდ შემოწირული ფული დაიჭირაო, გუბერნატორმა უარი უთხრა სესხზე ამა და ამ სოფლის (რასაკვირველია, ქართველებით დასახლებულს) და სხვ. ჩვენ ვკითხულობთ ასეთ ამბებს და არავითარ ყურადღებას არ ვაქცევთ. ალბად ამასაც ისევე შეეჩვეით, როგორც ყოველდღე ვარშვიდან მოსულ დეპეშების კიხვას, სადაც ნათქვამია, რომ დილას ამა და ამ ქუჩაზე პოლიციელი მოკლეს, ნაშუადღევს არყის დუქანი გაძარცვეს, საღამო ჟამზე ჯაშუში დასჭრეს და შუალამისას ფოსტას დაეცენო. მართალია, პოლონეთს ამ მხრით არც ჩვენი სამშობლო ჩამორჩება, მაგრამ მეორე მხრით—თავის შინაურ საქმეების დავიწყებით, ჩვენ, ქართველებმა, წინ გავუსწართ რუსეთის ყველა კუთხეს. აქვე, ჩვენი თვალის წინ, დაუჯერებელი უსამართლობა ხდება რამდენიმე ათი წლის განმავლობაში, ჩვენ კი კრებებზე ისეთ რეზოლუციებს შევადგენთ, რომ ამ უსამართლობას ვადასტურებთ და კვერს ვუკრავთ (იხ. შარშანდელი რეზოლუცია სოც. დემ. კონფერენციისა გადმოსახლებულთა შესახებ). ქართველი გლეხები რამდენიმე წლის განმავლობაში მუშაობენ, ტყეებს სჩხვანენ, ხეებს ავსებენ, გზები გაკაფთ, დილიდან საღამომდის ერთ მტკაველ მწას ჩასციებიან და ნაყოფი კი სხვას ოჩება. საიდგანლაც, ცხრა მთის იქიდან ვილაციებს ვილაციები გადმოჰყავთ, აძლევენ მათ მუქათათ კომლზე ოცდაერთ დესეტინა მიწას, ოჯახის გასამართავად საჭირო ფულს და ქართველებს კი ნება ექლევათ თავიანთივე მარჯვნივ შემუშავებული მიწები გადმოსახლებულებისგან ორ-სამ თუნად იქირაონ თითო დესეტინა. „უსამართლობაა, როცა იმათ აძლევთ და ჩვენ კი ასე გვტოვებთ“—ო, —უთქვამთ შრომელ გლეხებს. თუ მართალია, რომ შრომელებს სწორედ ამ სიტყვებით გამოუთქვამთ თავიანთი პროტესტი, სწორედ მოგახსენოთ, ისინი გულცივი ფილოსოფოსები ყოფილან. უსამართლობა კი არა, ბოროტოქმედებაა რუსის მთავრობის მხრით, რომელიც ამ მხრით არაფრით არ განირჩევა უბრალო მძარცველისგან: ერთს ართმევს იმის ნაშრომსა და ნადაგს და მეორეს აძლევს.

ლაგოდხი და სოფელი შრომა პირველი მაგალითი არ არის. გაიხსენეთ სოხუის მახლობლად გაშენებულ სოფლის მაგალითი, სადაც მთავრობამ მეგრელებს ჩამოართვა მიწები და რუს ნასაღდათრებს მისცა. დასავლეთ საქართველოში ტყვა

აღარ არის, ერთი დესეტინა მიწა 500—1000 მანეთად ფასობს და იმავე დროს იქვე, სოხუმის ოლქში და შავი ზღვის ნაპირებზე მთავრობა ქართველებს უძრავ ქონების შექმნის უფლებას არ აძლევს. ნოვოროსიისკიდან დაწყებული ბათუმამდის აუარებელი ცარიელი მიწები, მაგრამ მთავრობა ამ მიწებს არავის აძლევს და სათადარიგო ფონდად აქვს შენახული მინისტრებისთვის და დიდ ბოზოლებისთვის. პირადად მე ვყოფილვარ სოჩიში და მინახავს, საუკეთესო მიწები საჩუქრად აქვთ მირთმეული ვიტტეს, ერმოლოვის, კუროპატინსა და ვილაც ვილატებს.

ყველამ კარგად ვიცით, რომ საქართველო შუა რუსეთზე უფრო მჭიდროდ არის დასახლებული, მაგრამ რუსეთის კოლონიური და გარუსების პოლიტიკა ამას არ დასდევს. ის ქართველ გლეხს უკანასკნელ ლუკმას ართმევს და თავის მონურ პოლიტიკის მსხვერპლს, გადმოსახლებულ რუსებს ურიგებს. ამის გამო მე მაგონდება შარშანდელი რეზოლუცია ჩვენეუროსოც.-დემოკრატების კონფერენციისა, სადაც ნათქვამია, რომ სოც.-დემოკრატია წინააღმდეგობას არ გუწევს გადმოსახლებას, ხოლო გადმოსახლებულებს პროპაგანდის გაწევის საგნად გაიხდის. ისე გამოდიოდა, თითქოს პრეტის უხაროდა კიდევ რუსების გადმოსახლება, რადგან ხალხს საპროპაგანდო წრეს იძენდა, თითქო ჩვენში აღარაფერ იყოს საპროპაგანდო. ოღონდ პატრიამ პროპაგანდისთვის საკურო მასალა და ტემა იშოვოს და მისთვის სულ ერთია, ხალხის ერთ ნაწილს წართმევენ ლუკმა პურს და სხვას მისცემენ, თუ ერთ ერს მეორეს უნდა და მონად დაუყენებენ. ვიქვობ, რომ თითო პროპაგანდისტთა მამათ მთავარმა ის რამიშვილმა შეასმინოს რაღაც ლაგოდებულ რუსებს და მათში პროტესტი გამო წვიოს იმ მთავრობის წინააღმდეგ, რომელიც ასეთი შემოსავლიანი ბუდე გაუჩინა მათ. რა აქვთ საპროტესტო ლაგოდებულ რუსებს? რუსეთში ერთი ნაჭერი მიწაც არ ჰქონდათ და ქრონიკული შიმშილი მათი მუდმივი სტუმარი იყო, აქ კი თითო კოლონოცდა ერთი დესეტინა მიწა მიიღო, ამ მიწას „ტუბემცები“ იჯარით იღებენ და თითო დესეტინაში ორ სამ თუმანს აძლევენ. შარშან ხმა გავარდა, რომ მთავრობა საქართველოში 200,000 კახაკის გადმოსახლებას აპირებს. არ ვიცი, როგორი შთაბეჭდილება მოახდინა ამ ამბავმა ჩვენებურ სოც.-დემოკრატებზე, მაგრამ კონფერენციის რეზოლუციის ძალით ისინი სიხარულით ცას უნდა მისწვოდნენ, რადგან 200,000 საპროპაგანდო კახაკი იშვიათი საჩუქარი იყო პარტიულ პროპაგანდისტებისთვის. მაგრამ 200,000 კახაკის გადმოსახლება, „საქმის“ მომლოდინე პროპაგანდისტთა სამწუხაროდ, კორი გამოდგა. კახაკები მრავლად გვეწვიენ, მაგრამ როგორ ვასკრა მათზე „პროპაგანდამ“, — ეს დეკემბერში ვნახეთ და ესლაც საკმაოდ ვხედავთ...

ნამესტნიკის თანაშემწემ მიცკევიჩმა ტფილისის ვაჟთა პირველ გიმნაზიის დირექტორს ი. გამყრელიძეს შემდეგი შინაარსის ბრძანება გაუგზავნა: „რადგან ტფილისის ოლქის სასამართლომ თქვენ დამნაშავედ გიცნოთ ვადეტთა კორპუსის მოწაფეების ცილის წამებაში, ამიტომ თქვენსავე თხოვნით უნდა თავი გაანებოთ სამსახურს, წინააღმდეგ შემთხვევაში სამსახურიდან დათხოვნილ იქნებით“. აი, კიდევ ერთი ნიმუში უსამართლობისა და უკანონობისა. მაგრამ ცოტა შორიდან უნდა დავიწყეთ ეს ამბავი. შარშან პირველ გიმნაზიის მოწაფეებმა გამოსცეს გაზეთი „გზო“, რომელშიაც ეწერა, რომ 22 ოქტომბერს მომხდარ ხოცვა-ჟლეტაში და

ძარცვა-გლეჯაში ტფილისის კადეტებიც ერივნენ. კადეტთა კორპუსის დირექტორმა ეს ცნობა შეურაცხყოფად მიიღო და სასამართლოში უჩივლა გიმნაზიის დირექტორს გამყრელიძეს, რომელიც ოფიციალური რედაქტორი იყო „გზო“-სი. სასამართლომ გააჩნია ეს საქმე და გამყრელიძეს ცილასწამებისთვის ერთი კვირით დაპატიმრება მიუსჯა სამეფრო სატუსალოში. საქმის გარჩევას მეც დავესწარი და, როცა სასამართლოს განაჩენი მოვისმინე, გაკვირვებისგან პირლი დავჩვი. სასამართლოში აღმოჩნდა, რომ გამყრელიძის გვარი გაზეთის ბოლოში მხოლოდ ოფიციალური ხელისმოწერა იყო, ნამდვილ რედაქტორებად კი ორი გიმნაზიელი ყოფილა. ნამდვილმა რედაქტორებმა განაცხადეს, რომ გამყრელიძემ კორექტურის ფურცლიდან ამოშალა ის სიტყვები, რომლისთვისაც ის პასუხისმგებში მისცეს, მაგრამ ჩვენ ვერ მოგვსწარით იმ ფრაზის ამოღება, რადგან გაზეთი უკვე შეკრული იყო და მისი დაშლა და ხელმოკრედ შეკვრა გაზეთს დაავიანებდა. ამასთან რედაქტორებმა წერილის ავტორიც დაასახელეს და ამით „დამნაშავე“ მოსამართლეებს მისცეს ხელში. ერთი სიტყვით ყველასთვის ცხადზედ უხადესი იყო, რომ გამყრელიძე არაფერში ყოფილა დამნაშავე, მაგრამ... სასამართლომ არაფერს არ დაედა და უდნაშუალო კაცი გაამტუნა. ეს პირველი უსამართლობა გამყრელიძის წინაშე ჩაიდნა ტფილისის ოლქის სასამართლომ. მეორე უსამართლობა და უკანონობა ჩაიდნა ნამესტნიკის თანაშემწემ მიცკევიჩმა, რომელიც, ვითარცა მთავრობის წარმომადგენელი, წესით დამცველი უნდა იყოს კანონიერობასა. ბნია გამყრელიძემ ოლქის სასამართლოს განაჩენი პალატაში განასაჩივრა, მაშასადამე, შეიძლება პალატამ გამყრელიძის „დამნაშაულს“ უფრო სამართლიანის თვლით შეხედოს და გაამართლოს. ბნია მიცკევიჩი კი სასამართლოს დადგენილებას აღარ უცდის და ბნ გამყრელიძეს სამსახურიდან გასვლას უბრძანებს. ეს ცხადი უკანონობაა და მისი გამართლება არასჯიხთ არ შეიძლება.

მთავრობის სურვილი ადვილი გასაგებია. ბნია გამყრელიძე ძალიან უყვართ გიმნაზიელებს, რომელთაც შარშან მეორე გიმნაზიიდან პირველში მუსიკით და დიდი ამბით გამოისტუმრეს. აქედან ცხადია, რომ ბნია გამყრელიძე „საიმედო“ კაცი არ უნდა იყოს...

ქართველ ქალთათვის ქართულ გიმნაზიის დაარსების მოთავე კომიტეტმა კავკასიის სამოსწავლო ოლქს მზრუნველს წარუდგინა გიმნაზიის სამოსწავლო გეგმა, რომელშიაც ნათქვამია, რომ სწავლა, რუსულ ენისა, რუსულ ისტორიისა და გეოგრაფიის გარდა, ქართულ ენაზე უნდა სწარმოებდეს. ოლქის მზრუნველის მოადგილემ ლაპატინსკიმ ასეთი „არარუსული“ გეგმა „არ მოიწონა და არ დაამტკიცა.“ ამბზე უფრო ადვილი და გასაგები პასუხი შეუძლებელია: არ მომწონს და არ დავამტკიცებ! წადით და მიჩვილეთ! „არ მომწონს“, „არ ვამტკიცებ“, „არ შეიძლება“, — ჩვეულებრივი პასუხი საზოგადოდ ბიუროკრატისა და კერძოდ-კავკასიის ადმინისტრაციისა. შარშან წინ მ. ნისტრათა საბჭომ გამოსცა დროებითი წესები, რომლითაც პოლონეთის კერძო საკომერციო სასწავლებლებს ნება ეძლეოდათ ყველა სავნები, გარდა რუსულ ენისა, რუსულ ისტორიისა და რუსეთის გეოგრაფიისა, პოლონურ ენაზე ესწავლებინათ. სამაგიეროდ მინისტრთა საბჭომ ამ სასწავლებლების მოსწავლეთ ჩამოართვა ის უფლებები, რომლითაც იმ დრომდის სარგებლობდნენ. მინისტრთა საბჭოს ეგონა, რომ პოლონელები შემოხსენებულ

უფლებებს უფრო დაიფასებდნენ, ვიდრე სამშობლო ენის ხმარების უფლებას სასწავლებელში და უარს იტყოდნენ „რეფორმებზე“, მაგრამ პოლონელებმა ამაზე ხმაც არ ამოიღეს, უარზეყვეს მოსწავლეთა უფლებები და ყველგან პოლონურ ენაზე შემოიღეს სწავლა. რაღა დაშავა ქართულმა გიმნაზიამ? რატომ ჩვენც არ შევიკვილიან სამშობლო ენაზე სწავლა? წრეულს სათავად-აზნაურო ქართულ საეგო გიმნაზიის კომიტეტმა, სპეციალური საბჭომ და საზოგადო კრებამ ასეთივე გადაწყვეტილება მიიღო, მაგრამ ის კი აღარ მოაგონდათ, რომ ბ.ნ. ლაპატინსკის შეუძლიან „არ მოიწონოს“, „არ დაეთანხმოს“ და „არ დაამტკიცოს.“

* * *

ქართველმა სამღვდლოებამ, როგორც იყო, სიტყვას თავი დაანება და საქმეზე გადავიდა. რგი დაადგა იმ ერთად ერთ გზას, რომელიც გამარჯვებისკენ მიდის. ეს არის აქტიური, რევოლუციონური გზა. მიზეზი თვითონ სინოდმა მისცა, რომელიმე მოითხოვა მღვდელ გიორგაძის დასჯა იმის გამო, რომ მან იმერეთის სამღვდლოების სახელით დეპეშით აცნობა სინოდს, ახალ ეგზარხოს ტყუილად ნუ გამოგზავნიან. აქაურმა სინოდალურმა კანტორამ შესაფერი პასუხი გასცა სინოდს და შეატყობინა, რომ გიორგაძის დეპეშა იმერეთის სამღვდლოების სურვილით იყო გამოგზავნილი, ამიტომ გიორგაძე დამნაშავე არ არის და ვერ დაესჯითო. სინოდალურ კანტორას მხარი მისცა გურიისა და იმერეთის სამღვდლოებამ, რომელმაც ოთხი მღვდლის პირით ასეთი დეპეშა გაუგზავნა სინოდს: „იმერეთისა და გურიის სამღვდლოება მტკიცედ აღვია თავის მოთხოვნილებას, რომელიც არა ერთხელ და ორჯერ გამოსთქვა მან თავის ზეტიციებში, და ცხარე პროტესტს აცხადებს ეგზარხოსის დანიშვნის გამო, ვინც უნდა იყოს იგი.“ სინოდმა ჩვეულებრივ ბრძანება გამოუგზავნა ეპისკოპოსებსა და სინოდალურ კანტორას: დეპეშის ავტორები—მღვდლები ფოფხაძე, თოთბაძე, ჩხაიძე და წულაძე შესაფერად დასაჯეთ და მღვდლობა აუკრძალეთო. იმედია ჩვენი ეპისკოპოსები და აქაური სინოდალური კანტორა ეხლაც ისეთსავე პასუხს მისცემენ ანაფორაში გამოწყობილ თანდარბთა დეპარტამენტს, რომელსაც „უწმინდესი“ სინოდი ეწოდება, როგორც პირველად მისცეს. მაგრამ ქართველ სამღვდლოების მიზანი მარტო ამით ვერ განხორციელდება. საქმარის არ არის პროტესტი; საჭიროა ერთსულდებნა, ერთი პირი და ერთი მტკიცე გადაწყვეტილება. არ შეუქმნადეთ არაფერს და ვიბრძოლოთ იმ დრომდის, სანამ ჩვენსას არ შევასრულებთ. სინოდმა რომ ორასი ღვდელი დასაჯოს, დანარჩენებმაც ერთი პირი უნდა შევკრან და დასჯილებს მიეხმონ. როდემდის, ან რამდენ ღვდელს უნდა აუკრძალოს სინოდმა მღვდლობა და რომელი ერთი უნდა გადასახლოს მონასტრებში? სინოდი ვერ გაბედავს ხალხის დატოვებას უმღვდლოდ. ქართველ სამღვდლოებას მშვენიერი მაგალითი აქვს თვალწინ: ეს არის სომხის სამღვდლოება, რომელმაც ნათლად დაუმტკიცა მას, რომ ვისაც გამარჯვება უნდა, მას ბრძოლაც უნდა უნდოდეს

მთავროვის პოლიტიკური პოზიციის

შეუძლებელია, ხალხის პოლიტიკური ცხოვრება ბუნებრივ განვითარების გზას არ ასცდეს იქ, სადაც მთავრობა პოლიტიკურ აგიტაციას ეწევა და თავის ძალითა და უფლებებით

სარგებლობს იმისთვის, რომ დაამარცხოთ თავისი მოქმედების პირენი და თვით სახელმწიფო თავის ნებაზე მოაწესრიგოს. მეორე მხრივ, შეუძლებელია ვიფიქროთ, რომ მთავრობა გულზე ხელდაკრეფილი გაჭრდება და საქმეში არ ჩაირიგება, როდესაც ხელდას, რომ ხალხი მის საწინააღმდეგოდ ამხედრებულა და მას განადგურებას უქადის. ამნაირ შემთხვევაში მთავრობა, ან უკეთ მთავრობის სათავეში მყოფი პირები, თავს იცავენ, „მტერს“ იგერებენ, მათ წინააღმდეგ დაწყებულ ბრძოლაში გამარჯვებას ცდილობენ და ამ გამარჯვების მოსაპოვებლად მოწინააღმდეგეს არ ზოგავენ, არავითარ საშუალებას არ ერიდებიან...

მთავრობის სათავეში ხან ერთი რომელიმე პირი სდგას, თვითმპყრობელი მეფე, რომლის გარშემო თავს იყრიან მისი ნათესავები და ახლობელები, ყველანი, ვინც მის თვითმპყრობელობით სარგებლობენ და საზრდოობენ,—ხან ხალხის ერთი რომელიმე ნაწილი, ერთი კლასი,—ხან კიდევ ერთი ეროვნება ბატონობს სახელმწიფოში და მის საზღვრებში ყველა დანარჩენი ერები მას ემონებიან. და, აი, როდესაც ამ გაბატონებულ პირის, კლასის ან ეროვნების უფლებათა შეზღუდვას ცდილობს განთავისუფლების გზაზე დამდგარი ხალხი, მთავრობა თავს იცავს და ხალხს ბრძოლას უწყებს, რომ გამარჯვებულმა უკვლელად დასტოვოს თვითმპყრობელ მეფის, გაბატონებულ კლასის; ან ეროვნების ბატონობა სახელმწიფოში.

ბრძოლა განსაკუთრებით ხშირი და აუცილებელი ხდება თვითმპყრობელ სახელმწიფოში, სადაც განუსაზღვრელ უფლების მქონე ხელმწიფე იმავდროს მქონებელ კლასის წარმომადგენელ-დამცველი არის და სახელმწიფოში კლასიური და ეროვნული ბრძოლა, კლასიურისა და ეროვნულ-მონობა-დაბეჩავების მოსაპოვებელი, წინააღმდეგობას იწვევს მთავრობისაგან, რომელიც ასეთ ბრძოლას თავის საწინააღმდეგოდ სთვლის და რომელიც სასტიკად სჯის ყველას, ვინც იბრძვის სახელმწიფოში თავისუფლების დასამყარებლად. ამიტომ თვითმპყრობელ სახელმწიფოში შეუქმლებელი ხდება კლასთა ბრძოლა და ეროვნულ-კულტურული ქიშპობა, ამიტომაც იქ ყველა, ვინც რამე დამონებას განიცდის და ამ მონობის მოსპობას ცდილობს,—თავის ბრძოლაში ჯერ თვითმპყრობელობას ეხლება და იძულებული ხდება, ჯერ მას ებრძოლოს, ჯერ პოლიტიკური თავისუფლება მოიპოვოს, რადგანაც უმისოდ ყოველივე სხვა ბრძოლა სახელმწიფოში შეუძლებელია. ამიტომ დღეს რუსეთში სხვა და სხვა კლასის, ეროვნების და მიმართულების წარმომადგენელი საერთო ძალით ცდილობს თვითმპყრობელობის მოსპობას, რომელიც მძიმე ლოდით აწევს ხალხის ცხოვრებას და მას ბუნებრივ განვითარებას არ აცლის. მართალია ამ მიზნის მიღწევას ყველა ერთისა და იმავე საშუალებით არ ფიქრობს და ყველას ცეცხლითა და მახვილით არ უნდა თვითმპყრობელობის დამხობა, მართალია ისიც, რომ მისი დამხობა ყველას იმავე მიზნით არ უნდა და რომ სხვა და სხვა მიმართულების წარმომადგენლებს თავისებურად აქვთ გამოხატული ის წყობილება, რომელიც უნდა დამყარდეს სახელმწიფოში,—მაგრამ ყველა თანასწორად ნატრობს თვითმპყრობელობის მოსპობას და გულწრფელად იბრძვის იმისთვის, რომ ეს ნატურა მალე განხორციელდეს.

თავის თავად ცხადია, რომ მის წინააღმდეგ მიმართულ მოძრაობას მთავრობა გულგრილად არ დაუხვდებოდა და ყოველ საშუალებით ეცდებოდა თავის უფლება-უპირატესობის

შერჩენას. სიმკაცრე და დაყვავება, მოწინააღმდეგეთა დატუსაღება და რეფორმების დაპირება, პლაცე და სვიატოპოლკ-მირსკი, — ყველაფერი სცადა მან იმისთვის, რომ თავისუფლებისთვის მებრძოლთა რიცხვი ან ძალა შეემცირებინა, მაგრამ ამ ცდამ უნაყოფოდ ჩაუარა, რადგანაც უკანასკნელ წლების ამბებში ნათლად დაუმტკიცეს ხალხს, რომ ამ მთავრობას უზარმაზარ რუსეთის სახელმწიფო საქმეთა მართვა-გამგეობისთვის შესაფერი უნარი და გამოცდილება არა აქვს. რუსეთ-იაპონიის ომი ამის უკანასკნელი საბუთი იყო, — ამასვე მოწმობდა მთელი ის მთავრობის საფინანსო პოლიტიკა, რომელმაც შინა რუსეთის ყოველწლიური შიმშილობა ვერ ააცილნა, შინაგან სამინისტროს გაბატონება და ხალხის კულტურული დაბეჩავება. და რომ აქ ნამდვილი ბოროტმოქმედებაც იყო ხშირად მმართველების მხრივ, ამას ამტკიცებს თვით იგივე რუსეთ-იაპონიის ომი, რომელიც ხელმწიფის ტახტთან დაახლოვებულ ზოგიერთ პირთა ანგარებით და მანჯურიისში გამდიდრების სურვილით გამოწვეული გამოდგა.

მაგრამ თვითმპყრობელი წრეები რისი თვითმპყრობელები იქნებოდნენ, რომ მათ თავისი უფარვისობა და დანაშაული ეცნათ და ქვეყნის საკეთილდღეოდ სახელმწიფოს საქმეთა მართვა-გამგეობა ჩაებარებინათ მათთვის, ვისაც ხალხი არჩევდა და ვისაც მათი გაძლარა უცუგესად შეელებოდათ, თვითმპყრობელთა თვალში ხალხი და მისი ავლადიდება სახელმწიფოს ძლიერება და სიმდიდრე მათ ამ თვითმპყრობელებს, უნდა ემსახურებოდეს და სანამ მეფე და მისი ახლობელები ფუფუნებაში ცხოვრებას ახერხებენ და მათ ხალხის ნაოფლარით საკუთარ ჯიბეების ავსება ეხერხებათ, — მათის აზრით, — საქმე „კარგად მიდის“, სახელმწიფო მდიდარი და ბედნიერია. სახელმწიფოს დამნობად, ხალხის უბედურებად მიანიშნათ მათ ხალხის გამოფხიზლება და სახელმწიფო საქმეებში ჩარევა, რადგანაც ამით ლაგამი ესხმება მათ უსირცხვილო გაბატონებას და ხალხის სახაზინო ფულის გაფლანგვას ბოლო ედება. თავის კერძო უბედურებას თვითმპყრობელები ხალხის ქვეყნის უბედურებად აცხადებდნენ, თავის შერყეულ ტახტის გასამაგრებლად ხალხს უწოდებდნენ, — ხალხის დახმარებით ცდილობდნენ გაეჭედათ ხალხისავე დასამონებლად გამზადებული ბოკალი. მოუხერხებიათ კიდევ ხან და ხან იქ სადაც ხალხს ჯერ საქმარისად შეგნებული არ ჰქონდა ის უტყუარი ქეშმარიტება, რომ ვერც ერთი ხელმწიფე, რა გინდკეთილი იყოს იგი, ვერ განაგებს ქვეყანას ხალხის საკეთილდღეოდ და თავის კერძო სარგებლობას ვერ დაიფიქვს.

რუსეთშიაც მთავრობა ამ გზას დაადგა და სათათბიროს მოწვევით აპირებდა თავის შერყეულ ავტორიტეტის განმტკიცებას, რადგან ეგონა რომ „დამსჯელ რაზმებით“ შეშინებული ხალხი მთავრობის მოწინააღმდეგეთა არჩევას ვერ გაბედავდა. მაგრამ მოლოდინი გაუტრუველა: სწორედ ამ „დამსჯელ რაზმების“ მოქმედებით გაბრაზებულმა ხალხმა სათათბიროში თავისი მებრძოლი ბელადები ვაგზავნა და სათათბირომ გარკვევით გამოაცხადა, რომ ხალხს სურს რუსეთში ნამდვილი წარმომადგენლობა დაუარდეს და ხელმწიფეს და მის ახლობელებსაც უფლება აღარ ჰქონდეთ ყოველივე პასუხისმგებლობის გარეშე იმოქმედონ და ძირი გაუთხარონ ხალხის საერთო კეთილდღეობას.

რაკი სათათბიროს მომხრობა ან ხალხში მისი სახელის გატება შეუძლებელი გამოდგა, მთავრობამ გადასწყვიტა მისი დათხოვნა და ეს გადაწყვეტილება 8 ივლისს სისრულეში მოიყვანა. მაგრამ სათათბიროს დათხოვნით მთავრობა არ

აპირებს უწინდელ წყობილებას დაბრუნებას, მას სურდა და ახლაც იგივე სურს: თავისი ახლანდელი ბატონობა შეიჩინოს, მაგრამ შეიჩინოს არა ძალით, არამედ ხალხის სურვილით და ამიტომ სათათბიროს დათხოვნის ბრძანებაში აღნიშნულია, რომ ახლად არჩეული სათათბირო უნდა შეიკრიბოს ხელ ახლად მომავალ წლის 20 თებერვალს და ახლაც სტოლიპინი აცხადებს, ხელმწიფეს მტკიცედ აქვს გადაწყვეტილი რუსეთში კონსტიტუცია შემოიღოს და საამისო რეფორმები შეიმუშავოსო.

რომ მთავრობას მართლა სურს რუსეთში საკონსტიტუციო წყობილების თუნდ გარეგანი ფორმები შემოვიდეს, ამაში ექვის შეტანა შეუძლია ყველას, ვინც ხელდას ამავე მთავრობის თვითმპყრობელურ ძალმომრეობას, მაგრამ, რომ იგივე მთავრობა გრძნობს ამ რეფორმების შემოღების აუკლებლობას და ძალაუბნებურად იგუებს ხალხის წარმომადგენლობას, — ეს ყველაასთვის ცხადია. მაგრამ მხოლოდ ფორმების შემოღებით აპირებს მთავრობა რეფორმებს დასრულებას, საქმით მას ისევე ძველი ბატონობა სურს და ამ ორ შეუთანხმებელ რამეების შესთანხმებლად მან ჯერ მოათბირე „დღემა“, „სათათბირო“ გამოიკონა, ხალხს წარმომადგენლების არჩევის უფლება მისცა, მხოლოდ ამ წარმომადგენლებს საქმეში გადამწყვეტი ხაზი წართვა და ამნაირის, ყოველივე რეალურ მნიშვნელობას მოკლებულ სათათბიროთი აპირებდა იგი საქმე ისე მოეგვარებინა, რომ არც მწვალი დამწვარიყო და არც შამფური. შემდეგაც, როცა ხალხის საერთო მოთხოვნას გაველნივთ მთავრობა იძულებული შექმნა იმავე სათათბიროსთვის გადწყვეტი ხმა მიეცა კანონების გამოცემაში, ეს საკანონმდებლო მუშაობა მაინც ისეთნაირად შეზღუდული იყო სხვა და სხვა წესებით, რომ ნამდვილად ყველა საქმე ისე იმავე მთავრობის ხელში რჩებოდა და თვითმპყრობელი მეფე წინანდელივით უნდა ყოფილიყო ქვეყნის ამშენებელ-დამაქციველი.

ამისდამიუხედავად, სათათბირომ მაინც იმეღნი საოპოზიციო ძალა და მნიშვნელობა გამოიჩინა, რომ მთავრობამ თავისთვის საუკეთესოდ სცნო მისი ჩამოშორება და ახალ დებუტატებებს არჩევა.

მართლაც, მთავრობისთვის და თვით ხალხისთვის მოულოდნელი იყო პირველ არჩევნების შედეგი და მთავრობამ ამ არჩევნებში თავისი ბრწყინვალე დამარცხება ახსნა იმით, რომ სრულებით მოუშვადებელი დახვდა არჩევნებს და ბურთი და მოედანი კენჭის დროს თავის მოწინააღმდეგე ელემენტებს დაუთმო. მას იმედი აქვს, რომ მეტი სიფხიზლო და წინდახედულობა თუ გამოიჩინა, ხალხის ზომიერი ელემენტები მეტ წარმომადგენლებს აირჩევენ და მთავრობას ეყოლება თვითმპყრობელობის მომხრე სათათბირო, რომელიც თავის ავტორიტეტით შემოსავს მეფის თვითმპყრობელობას და სახელმწიფოში გაბატონებულ და მოთარეშე წრეების მოქმედებას დააკანონებს.

სამისო მეცადინეობას მთავრობა ახლავე შეუდგა. პეტერბურგის გაზეთბში გადმოკრეული ცნობა მართალი თუ არის, მთავრობა მომავალ არჩევნებისთვის სააგიტაციოდ ახლავე ემზადება: იგი აპირებს აუარებელ სააკიტაციო წიგნაკების და პროკლამაციების გავრცელებას, — რუსეთის სხვა და სხვა კუთხეში ერთგულ ჩინოვნიკებს და მთავრობის მომხრე წრეებს ევალებათ საარჩენო სიების გადასინჯვას, რომ არც ერთი მთავრობის მომხრე კენჭი არ დაიკარგოს და რომ ძველ წყობილებისთვის თავდადებული ელემენტები სრულად გამოცხადდენ დებუტატების არჩევნების დროს.

ამავე სააგიტაციო მიზანს ემსახურება მთავრობისგან მოწინააღმდეგე ელემენტების თვალ-ყურის დევნა და შესუსტება, მოწინააღმდეგეთა ატუსაღებენ ახლაც ისევე, როგორც 17 ოქტომბრის წინეთ ატუსაღებდნენ, გაზეთებს ჰკეტავენ, როგორც ცენტურის განუხაზღვრელ ბატონობის დროს და კრება-მიტინგების უფლებას არ იძლევიან,—სამამისო ცირკულიარი ახლა ადგილობრივ ადმინისტრაციასაც მოსვლია.

მთავრობა საბრძოლველად გამოდის, როგორც ნამდვილი პოლიტიკური პარტია, და ეს პარტია მით უფრო საშიშია რომ მის ხელთ არის ჯარი, სახელმწიფოს ხაზინა და ამ ხაზინა მცხოვრები აუარებელი სახელმწიფო სხვა და სხვა მოწყობით, რომელიც ყოველ 20 რიცხვს შეჰყურებს ხელში მთავრობას და მისგან თავის საკვებ ჯამაგირს იღებს.

თავრამ ახლა მთავრობის პოლიტიკურ აგიტაციისთვის ნიადაგი აღარ მოიპოვება. ჯარი დელაეს, სოფელი მოთმინებულნი გამოდის და აგრარული მოძრაობა თავის სტიქიურ ქალით რუსეთის სხვა და სხვა კუთხეს ედება. საზოგადოება პტიკულ და შეურყეველად თავის მოთხოვნაზედ სდგას და ისიც დან რცხება ა. შერძლება. მთავრობის წარმომადგენელი აგიტაციის მთავრობისთვის სასურველი შედეგი ვეღარ მოსვლია და ახალი აჩვენების დროს ხალხი ისეთსავე საოპორტიუნობა დაუბრუნებენ აირჩევენ, როგორც პირველ არჩევნებში იქნა. თა შერძობა მთავრობის პოლიტიკურ აგიტაციას, რადგან თავისთავრებელ წყობილების საძირკველი უკვე შეიქმნა და შეხვრტულ საძირკველზე ძველი წესების შერჩენა კოტ სით შეიძლება, სამუდამოდ დარჩენა კი ყოველად პარტიულდგენილი რამ არის. როგორც ფესვებ გამზარი მცენარე უნების კანონების ძალით უთუოდ გახვება, ისევე უკილბოლად მოისპობა თვითწყობებლობა იქ, სადაც გამოფხიზლებულა ხლხმა თვითმპყრობელობის უფარგისობა შეიგნო, და როგორც ასეთ მკენარეს ვერას უშველის მორწყვა და მოვლა, ისე ვერ გადარჩენს მოსპობისაგან თვითმპყრობელობას მთავრობის პოლიტიკური აგიტაცია...

ნეთი, ამაში მხოლოდ 7 1/5 კაპ. პირველ დაწყებითი სწავლის მოწყობაზე არის დახარჯული, თუმცა იმავე დროს მთავრობის სამხედრო საქმეებზე ხარჯავდა თითო მცხოვრებზე 3 მან. 40 კ. ამ ნაირად ყოველი ჩვენგანი ყოველ წლიურად იხდის 3 მან. 40 კ. ჯარებზე და მხოლოდ 7 1/5 კაპ. სახალხო სწავლა-განათლებაზე. მთავრობა თავის ხარჯების მხოლოდ 1/150 ნაწილს ანდომებდა სახალხო განათლებას.

შეუადართ ეს ციფრები საზღვარგარეთ სწავლის მდგომარეობას. სახალხო განათლებისთვის იხარჯება საშუალო რიცხვით თითო მცხოვრებზე.

ახ. ზელანდიაში	6 მან. 50 კაპ.
ამერიკის შეერთებულ შტატებში	4 — 86 —
გერმანიაში	2 — 45 —
შვეიცარიაში	2 — 43 —
საფრანგეთში	1 — 66 —
თითო მოსწავლეზე იხარჯება:	
ახალ ზელანდიაში	40 მან. — —
ჩრდილო-ამერიკაში	23 — 60 —
რუსეთში	10 — 93 —

ყველასათვის ცხადია, რომ რუსეთში მთავრობა ხალხის განათლებისთვის არ ზრუნავს,—ან როგორ უნდა განათლდეს ხალხი, როდესაც ერთი პირველდაწყებითი სასწავლებელი მოდის

ნორვეგიაში	300 მცხოვრებზე
შვეციაში	441 —
იტალიაში	520 —
შვეიცარიაში	706 —
რუსეთში კი	2637 —

უმადლესი სასწავლებლები რომ ავიღოთ, იქ განსაკვეთრებულ განსხვავებას შევხვდებით. მართლაც, ერთი უმადლესი სასწავლებელი მოდის

იტალიაში	476,000 მცხოვრებზე
შვეიცარიაში	444,000 —
რუსეთში	10,615,000 —

თვით ოსმალეთშიაც კი ხალხის რაოდენობის მიხედვით მეტი ბავშვი დაიარება სასწავლებელში, ვიდრე რუსეთში.

ან შეადაროს ადამიანი რუსეთის სახალხო სასწავლებლები უცხოეთისას. უცხოეთში მთავრობა და ხალხიც ზრუნავენ იმაზე, რომ საუკეთესოდ ააშენონ სასწავლებლები და იქ სკოლის შენობა საუკეთესო შთაბეჭდილებას ახდენს და ჰიგიენურად საუკეთესოდ მოწყობილია, რუსეთში კი ნოტიო და ბნელ ოთახში თავს უყრიან ბავშვებს და ამ ოთახში ხშირად ისეთი სიცივეა, რომ ბავშვებს გული ეყრებათ...

რაკი სასწავლებლების რაოდენობაზე და მათ მოწყობაზე თავს არ იწუხებს მთავრობა, ცხადია, რომ არც წიგნთ-საცავ-სამკითხველოების, სახალხო უნივერსიტეტების, საჯარო ლექციების გამართვას შეუწყობდა ხელს და, მართლაც, ციფრებიც არ არის საჭირო იმის დასამტკიცებლად, რომ ამავის მოწყობაში უმადლესი მთავრობა და მისი დაბალი მოხელეებიც ყოველთვის ხელის შემშლელი ყოფილან, ყოველთვის ააანანიარ დაბკოლებით ცდილობდნენ კერძო ინიციატივაც ჩაეკროთ და საზოგადოდ შეუძლებელად გაეხადათ საოფელში სწავლის შეტანა და სოფლის გამოფხიზლება.

ამის შედეგი? ამის შედეგი ის არის, რომ ჯარში გაწვეულთა შორის წერა კითხვის უცოდინარი ყოფილა ყოველი ათი ათას ჯარის კაცზე.

სწავლა-განათლება და მთავრობა

ის მთავრობა, რომელიც ხალხში სწავლა-განათლების გავრცელებაზე არ ფიქრობს, ხალხის მტერია და ხალხს განგებ სტოვებს უმეტრად, რომ ამ უმეტრებაზე თავისი ბატონობა აავოს.

ამ მხრივ მეტად საკულისხმოა სწავლა-განათლების მდგომარეობა რუსეთში, რადგანაც დღეს ხალხი პასუხს სთხოვს და ანგარიშს უსწორებს თავის ახლანდელ მთავრობას და ანგარიშის გასწორების დროს კი აუცილებლად საჭიროა იმისი გათვალისწინება, თუ როგორი სამსახური გაუწია მთავრობამ ხალხს, როგორის გულმოდგინებით ემსახურებოდნენ ქვეყნის კეთილდღეობას ისინი, ვის ხელშია იყო დღემდის სახელმწიფოს ძლიერება და ფული.

რუსეთში 1900 წ. სწავლა-განათლების საქმეზე დაიხარჯა 50 მილიონი მანეთი,—ამ ფულში მხოლოდ 10 მილიონი მანეთი მთავრობის დახარჯულია, დანარჩენი 40 მილიონი ან ერობებს გადაუხდიათ, ან სოფლის საზოგადოებებს და ქალაქებს, ან კერძო პირებს შემოაუწირავთ.

ეს ხარჯი მცხოვრებათა რაოდენობის მიხედვით ისეთი მცირეა, რომ თითქმის არარას უდრის. მართლაც, თითო მცხოვრებზე სახელმწიფო ხარჯი საშუალო რიცხვით მოდის 15 მან.

საქსონიაში	1
ბადენში	3
შვეციაში	20
შვეიცარიაში	60
გერმანიაში	60
თვით იაპონიაში	1560
რუსეთში კი	6000 ე. ი.

ათ კაცზე ექვს წერა-კითხვის ცოდნაც ჰქვლიათ!

თვით სახალხო მასწავლებლების მდგომარეობა რუსეთში იმას საუკეთესოდ ამტკიცებს, რომ მთავრობა სწავლა-განათლების მტერია. მასწავლებელი რუსეთში ჯამაგირად იღებს წლიურად 270 მანეთს, საზღვარ გარედ კი ზოგიერთ ქვეყნებში სახალხო მასწავლებელს ეძლევა ათასი და ზოგან ორი ათასი მანეთიც ყოველ წლიურად. რა მასწავლებელი უნდა იყოს ის მასწავლებელი, რომელიც წელიწადში ოცდაშვიდ თუმანს სჯერდება, როდესაც უბრალო მუშაკი კი ამაზე მეტს იღებს ზოგიერთ დარგში მუშებს ხომ თითქმის ორჯელ ამაზე მეტი ეძლევათ. მაგრამ უყურადღებოდ დატოვებულ სწავლა-განათლების საქმეში თვით მასწავლებელთა მდგომარეობაც უწყურადღებოდ არის დატოვებული და მასწავლებლად ცდილობენ ისეთ პირების აყენას, რომელთაც არც მასწავლებლობა შეუძლიათ და არც სხვა რამე რთულ საქმის ასრულება, — მთავრობას უნდა, რომ ამ მასწავლებლებმა თვითონაც მხოლოდ წერა-კითხვა იცოდნენ და ბავშვების ან მოზრდილების გონების განხნისთვის ვერ იმუშაონ.

ეს მოკლე მიმოხილვაც საკმარისია იმისათვის, რომ აღამაინა ნათლად დანახოს, თუ რამდენად ცდილობს რუსეთის მთავრობა ხალხში სწავლა განათლების შეტანას, რამდენად უნდა მას, რომ ხალხი თვალბილულად უყურებდეს თავის ცხოვრებას და სახელმწიფოს ახლანდელ მდგომარეობას ან თვით მთავრობის მოქმედებას უკვირებდოდეს. ხალხში გაბატონებული, თვითმპყრობელურ, განუსაზღვრელ უფლებებით განებივრებული, იგი ხალხის მონობას სქედან ხალხისავე უმეცრებით და თავის ტახტს უმეცარ ხალხის დაბრკობებზე აშენებს.

ის მთავრობა, რომელიც ხალხის განათლებას არ ზრუნავს, ხალხის მტერია და, ვიმეორებთ აქ და დარწმუნებული ვართ, რომ ხალხი თავის დამარბამებელ — დამაბნეავებელს ინგარიშს მოჰკითხავს და არ აბატიებს მთავრობას, რომ იგი თავის ბატონობის დროს ჯარებზე აუარებელ ფულის ხარჯავდა და ხალხს კი უმეცრად სტოვებდა, რომ იგი ჯარის შესანახავად და თავის სამეფო ტახტის გასამაგრებლად თითო მცხოვრებს სამ მანეთ ნახევარს ახდენებდა, — ხალხის განათლებისთვის კი სულზე რვა კაპიკსაც ვერ იმეტებდა.

და როცა სახელმწიფო საქმეების მართვა და გამგეობა ხალხისავე ხელში გადავა და ვადადგებიან ახლა ამ საქმეების სათავეში დამდგარი, ხალხის დამმონებელი წარები, — მაშინ ხალხი განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევს სახელმწიფოს ყველა კუთხეში სწავლა-განათლების შეტანას, რადგანაც მხოლოდ განათლებულ ხალხს შეუძლია თანამედროვე ყოველმხრივ კულტურის შეთვისება და დაწინაურება, როგორც სულიერად, ისე ეკონომიურადაც. ცნობილია, რომ განათლებული ქვეყანა გაუნათლებელს თავის მატერიალურ, ქონებრივ კულტურითაც წინ უსწრობს.

გ. ს.

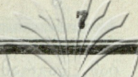
სახელმწიფო ბიუჯეტი ინგლისში

ყოველ ერის ისტორია გვიჩვენებს, რომ მისი პოლიტიკური ცხოვრება და წყობილება უდრის მის საზოგადოებრივ ცხოვრებას. თუ ერის ცხოვრება მარტივია, მისი პოლიტიკური წყობილებაც რთული არ არის, თანდათან ვითარდება ერის შინაური ცხოვრება და მასთან ერთად სახელმწიფო წყობილებაც იცვლება.

ყველა ქვეყნის ისტორიაში არის ისეთი ხანა, როცა მეფე სრული ბატონი ხდება ამ ქვეყნისა, ხოლო წინანდელი თავისუფალი ხალხი გარდაიქცევა ხოლომე მეფის „ქვეშევრდომად“. მეფის მხრით სახელმწიფოსი ასეთ დამორჩილებას ისტორიაში უზურბაცია ეწოდება. თუ ხალხი თვითმოქმედებას არ არის შეჩვეული და დიდ ყურადღებას არ აქცევს თვითმმართველობას, უზურბაცია ფართო და ძლიერია ხოლმე და ისტორიაც ამტკიცებს, რომ იგი ვრცელდება იმ დრომდის, სანამ ხალხი არ შეიგნებს თავის მონობას და თავიდან არ მოიშორებს თვითპყრობელობის უღელს. დასავლეთ ევროპაში ეს შეგნება ყველაზე ადრე მოხდა ინგლისში, მეგრე საფრანგეთში, ნახევარსაუკუნის შემდეგ გერმანიაში, ავსტრიაში და სხ.

მე-XI საუკუნეში ინგლისი ნორმანებმა დაიპყრეს და ადგილ-მამული ერთანეთში გაინაწილეს. ყველაზე მეტი ერგო მეფე ვილჰელმს, რომელიც იმ დროიდან გაძლიერდა და მისი მეფური უფლებებიც გამტკიცდა. თითქმის ორი საუკუნის განმავლობაში ინგლისის მართვად უფლება-შეუზღუდველი მეფეები, მაგრამ, როცა მმართველებმა წრეს გადააცილეს და უზურბაცია მოინდომეს, ხალხი აღელდა და მეფეების სურვილს წინ ვადაეღობა. აქედან იწყება მეფის ავტორიტეტის დაცემა, მისი უარყოფა და ბრძოლა ხალხსა და მეფეებს შორის. დაიწყო გამანათვისუფლებელი მოძრაობა, რომელიც ხალხის გამარჯვებით გათავდა. მე-XIII საუკუნეში მეფემ გამოსცა ცნობილი აქტი — „უფლებათა დიდებული ხარტია“, რომლის ძალით ხალხს ძირითადი უფლებები მიეცა თავისუფლებისა. იმ დროიდან არც ერთ ინგლისელს დაპატიმრება და დასჯა არ შეეძლო არავის, გარდა კანონიერ მოსამართლისა; ყოველგვარი საერო წარმომადგენელთა ნებართვით. ეს იყო პირველი და ბრწყინვალე გამარჯვება ხალხისა. მეფეები არა ერთხელ ცდილობდნენ ხალხის ამ უფლებების გაუქმებას, მაგრამ ხალხი ამ პოზიციას უფრო და უფრო ამაგრებდა და აფართოვებდა. ბოლოს, მე-XVII საუკუნეში ინგლისის ერმა იმდენად გაძლიერდა და განამტკიცა თავისი უფლებები სახელმწიფოს მართვა-გამგეობაში, რომ მეფეებმა ფაქტურად სამუდამოდ ზეოი აიღეს თავიანთ წინანდელ უფლებებზე და ხალხის სურვილს დაუმორჩილდნენ.

პირველად დაარსდა ზეო პალატა, რომელშიაც მონაწილეობას იღებდნენ მხოლოდ არისტოკრატები და მდიდარი მემამულენი. ამით მაგრად მოიკიდეს ფეხი ახალ დაწესებულებაში და მეფეებს ჩაუდგენ კრიკაში. მეფეებმა ძალაუფლებურად ხალხს სთხოვეს დახმარება და თავის მხრით არისტოკრატისა შეებრძოლენ. ამავე დროს ინგლისში თანდათან ისპობოდა ნატურალური მეურნეობა და შემოდიოდა კაპიტალისტური. ხალხი გამრავლდა, ქალაქები გაიზარდა, ტერიტორია გადიდდა, სამეურნეო ცხოვრება გართულდა და ფული სახელმწიფოს არსებობის მთავარ წყაროდ გადაიქცა. ეს ფული ხალხს შეჰქონდა ხაზინაში და ხალხიც მალე დარწმუნდა, რომ სახელმწიფო უფულოდ ერთ დღესაც ვერ გასძლებს. აქედან წარმო-

დგა მისი უფლება ხარკებისა და გადასახადების გაწერისა და სახაზინო ფულის დახარჯვისა. ისტორიაც გვიმტკიცებს, რომ პირველად საერო წარმომადგენლები გადასახადების გასაწერად მოიწვიეს. წინანდელ სახელმწიფოს სახელმწიფო ბიუჯეტში არავითარი განსაზღვრული გეგმა არ იყო. თუ საქირო ხდებოდა ახალი ხარჯი, მთავრობა პირდაპირ ხალხს მიმართავდა ხოლმე და ხალხიც იხდიდა საქირო ფულს, მაგრამ მას შემდეგ, რაც ცხოვრება გართულდა და გაფართოვდა, საქირო გახდა წინდაწინვე შემუშავებულ და გამოანგარიშებულ ბიუჯეტის შედეგა. ინგლისში პირველად მე XVII საუკუნეში დაიწყო ხარჯთაღრიცხვის შედგენა და განხილვა. წინადაც ყოველ ახალ გადასახადის გასაწერად და ამა თუ იმ საქიროებაზე ფულის დასახარჯად და სავანგებოდ პარლამენტს იწვევდნენ ხოლმე, მე-XVII საუკუნიდან კი პარლამენტი მუდმივ დაწესებულებად გადაიქცა. სახელმწიფოს შემოსავალ-გასავლის ხარჯთაღრიცხვას ადგენენ პერიოდულად. ყოველი ბიუჯეტი განიციდის ოთხ ხანას: შედგენა ბიუჯეტისა, მისი განხილვა, მიღება (დამტკიცება) და შესრულება განსაზღვრულ ხანის განმავლობაში, ამას მოსდევს ჩვეულებრივი ანგარიში აღმასრულებელ ორგანოს მხრივ

საერთო წესად არის მიღებული, რომ სახელმწიფო ბიუჯეტი უნდა მოამზადოს აღმასრულებელმა მთავრობამ, აღმინისტრაციამ. ჩვეულებრივად ყველა სამინისტრო თავთავისთვის ადგენს ხარჯთაღრიცხვას. მთავარი სამინისტრო ამ ხარჯთაღრიცხვებს არჩევს და ერთ სახელმწიფო ბიუჯეტად აერთებს. ამ მხრით საინტერესო წესი არსებობს პრუსიაში, სადაც ყოველი უნივერსიტეტი დაწესებულება თავისთვის ადგენს შემოსავალ-გასავლის ბიუჯეტს. პრუსიის დაწესებულებანი მეტად ფრთხილად ექცევიან ციფრებს და ნამდვილ შემოსავალს ანგარიშობენ, ხოლო გასავალში შეაქვთ ისეთი ხარჯები, რომელნიც აუცილებლად საქირონი არიან. ამ მხრით პრუსიის მთელ ქვეყანაზე პირველი ადვილი უქირავს. მისი შემოსავალ-გასავალი ისე ზედმიწევნით და დაწვრილებით არის გამოანგარიშებული, რომ დიდი დეფიციტი ან გადანარჩენი შეუძლებელია.

ინგლისში ხარჯთაღრიცხვებს ადგენენ ცალკე მინისტრები და შეაქვთ ფინანსთა სამინისტროში, რომელიც ყველა სამინისტროთა წარმომადგენლებთან ერთად ადგენს საერთო ხარჯთაღრიცხვას. ეს საერთო ხარჯთაღრიცხვა ფინანსთა მინისტრს შეაქვს პარლამენტში, რომელიც ანსკვლის მას, ან შეუცვლელად ამტკიცებს დიდი დრო უნდა ბიუჯეტის შედგენას საფრანგეთში. სანამ სამინისტრო დებუტატთა პალატაში წარადგენდეს მომზადებულ ბიუჯეტს იგი უნდა განიხილოს სამმა სპეციალურმა დაწესებულებამ. ამისთვის განსაკუთრებული საანგარიშო დაწესებულება არსებობს ყოველ სამინისტროში. ფინანსთა სამინისტროს საანგარიშო პალატა თავის მხრით ხელეორედ სინჯავს საერთო ხარჯთაღრიცხვას და უგზავნის მინისტრთა საბჭოს, რომელიც საბოლოოდ ანგარიშობს მას და შეაქვს პარლამენტში.

ინგლისში მიღებული წესი ბიუჯეტის შედგენისა გაცილებით უფრო მარტივი და მოხერხებულია. ინგლისის ბიუჯეტი იყოფება ორ ნაწილად: შემოსავალი და გასავალი. გასავალი იყოფება სამ ნაწილად: სამხედრო, საზღვაო და სამოქალაქო. ყველა მათგანი განიყოფება თავებად. თითო თავს პარლამენტი ცალკალკე არჩევს და ამტკიცებს. საერთო რიცხვი ასეთ თავებისა ინგლისის ბიუჯეტში უდრის 150-ს. ინგლისის ბიუჯეტში სამოქალაქო ხარჯები დანაწილებულია

საგნებად (აღნიშნულია, თუ რა საქმეზე უნდა დაიხარჯოს), რუსეთის ბიუჯეტში კი იგივე ხარჯები დანაწილებულია მინისტროებად (რომელ სამინისტროს რამდენი უნდა მიეცეს). ინგლისური წესი იმით არის კარგი, რომ ადვილად შეიძლება იმის გამოანგარიშება და გათვალისწინება, თუ რაზე იხარჯება ხალხის ფული, რას აქცევს მთავრობა უმთავრეს ყურადღებას და რას აპარობს შემდეგში. საერთო ბიუჯეტის განხილვით თავდება პირველი — მოსამზადებელი ხანა და იწყება მეორე — დამტკიცების ხანა.

კონსტიტუციონურ სახელმწიფოებში მიღებულ წესით, მომზადებულ ბიუჯეტს არჩევს ჯერ ქვედა პალატა და მერე — ზედა პალატა. ინგლისის ქვედა პალატა ბიუჯეტს არჩევს და ამტკიცებს ნაწილ-ნაწილად, ზედა პალატას კი შეუძლიან ან სრულიად მიიღოს იგი, ან უარსკყოს. მას უფლება არა აქვს ბიუჯეტის ერთი ნაწილი დაიწუნოს და მეორე მოაწონოს. სანამ ხარჯთაღრიცხვის განხილვას შეუდგებოდეს, ქვედა პალატა ირჩევს ორ კომიტეტს: შემოსავლისა და გასავალისას. ორივე კომიტეტი ამზადებს მოხსენებას ხარჯთაღრიცხვის შესახებ, რომელიც შემდეგ შეაქვს პარლამენტში. ორივე პალატის მიერ მიღებული ბიუჯეტი სესიის გათავებამდის ინახება ქვედა პალატაში, სესიის გათავების შემდეგ კი პარლამენტის თავმჯდომარეს იგი მიაქვს მხედვით, რომელიც ამტკიცებს მას შემდეგის ზედწარწერით: „მეფე მადლობას უძღვნის თავის ქვეშევრდომებს, ეთანხმება მათ მოსაზრებას და ატკიცებს“. საბიუჯეტო უფლება ნებს აძლევს ხალხის წარმომადგენლებს მიიღონ ან უარსკყონ მთავრობის მიერ შედგენილი ხარჯთაღრიცხვა მომავალ წლის შესავალ-გასავლისა. უფლება გადასახადების გაწერისა და მათის დახარჯვისა ინგლისის ერმა ათასი წლის ბრძოლის შემდეგ მოიპოვა. ეს უფლება შეადგენს ინგლისის ერის პოლიტიკურ თავისუფლების საძირკველს. გერმანიის კონსტიტუციაში ეს უფლება მეტად ბუნდოვანად არის გამოთქმული და ეხლაც გერმანელ მეცნიერთა ნაწილი წინააღმდეგია ამ უფლების გამტკიცებისა და გაფართოებისა. მიზეზი ის არის, რომ მათ ეშინიანთ სახელმწიფო ანარქიისა და შიშობენ, ვაი თუ საერო წარმომადგენლობამ მთავრობასთან ბრძოლის დროს არ დაამტკიცოს სახელმწიფო ხარჯთაღრიცხვა და ამით სახელმწიფო მანქანა შეაჩეროსო. ინგლისის ერს სრული უფლება აქვს მთავრობას ნება არ მისცეს გადასახადების გაწერისა და შემოსავლის დახარჯვისა, მაგრამ ეს უფლება დაწერილ კანონით კი არ არის მოპოვებული, არამედ ჩვეულებით. ბელგიისა, საფრანგეთისა და ჩრდილოეთ ამერიკის შტატების კონსტიტუციები ამ მხრით შესამჩნევად განსხვავდებიან ინგლისის კონსტიტუციისაგან. შემოხსენებულ სახელმწიფოთა კონსტიტუციებში პირდაპირ არის ნათქვამი, რომ მთავრობას საერო წარმომადგენელთა ნებადაურთველად არ შეუძლიან არც ახალ გადასახადების გაწერა და არც ერთ გროშის დახარჯვა. ისტორიაში მრავალი მაგალითია, როცა შევიწროვებულ და გაქირავებულ ხალხს უარი უთქვამს მთავრობისათვის ბიუჯეტის დამტკიცებაზე. ინგლისში 1764 წელს დიდი შეტაკება მოხდა მინისტრ-პრეზიდენტ პიტისა და პარლამენტს შორის. ქვედა პალატამ უარი განაცხადა ხარჯთაღრიცხვის დამტკიცებაზე. 1879 წელს საფრანგეთში დებუტატთა პალატას და მთავრობას კოფლიქტი მოუხდათ. გამბეტასა და ქიულ ფერის რჩევით პალატამ უარი განაცხადა ხარჯთაღრიცხვის გარჩევაზე და გაიმარჯვა კიდევ. პრუსიის კონსტიტუციაში ნათქვამია, რომ ყოველ წლიური ხარჯთაღრიცხვა უნდა განიხილოს საერო წარმომადგენლო-

ბამ, მაგრამ არაფერია ნათქვამი იმის შესახებ, შეუძლიათ თუ არა საერო წარმომადგენლებს, დაამტკიცონ ან უარპყონ სამინისტროს მიერ შედგენილი ხარჯთაღრიცხვა. გარდა ამისა, მე-109 მუხლში ნათქვამია, რომ „არსებული გადასახადები უნდა იკრიბებოდეს იმ დრომდის, სანამ არ შეიცვლება კანონი“. ცხადია, რომ შემოსვენებულ მუხლის ძალით მთავრობას შეუძლიან გადასახადები აკრიფოს იმ შემთხვევაშიაც, თუ საერო წარმომადგენლობამ არ დაამტკიცა ხარჯთაღრიცხვა. მაგრამ, როგორც ვიცით, ცარიელ, ლიტონ კანონს არავითარი ძალა და მნიშვნელობა არა აქვს, თუ მას არავინ არ ასრულებს. პრუსიაში ხუთი წლის განმავლობაში (1862—1866 წ.) პარლამენტი უარს ამბობდა ბიუჯეტის დამტკიცებაზე, მაგრამ მთავრობა მაინც აგროვებდა ფულს და ხარჯავდა. ამ მხრით ვერც ერთი სახელმწიფო და ერი ვერ შეედრება ინგლისს. ვინმე გეპლენმა უარი სთქვა იმ გადასახადის მიცემაზე, რომელიც პარლამენტისგან არ იყო დამტკიცებული. მთავრობამ გეპლენი დაატუსაღა. ამის გამო „მთელი ერი გაბრაზდა, იარაღს მოჰკიდა ხელი და იფეთქა განთქმულმა რევოლუციამ“ (მაკოლეი). უკანასკნელად, 1904 წლის დამლევს, ჰუნგარიის პარლამენტი უარპყო ბიუჯეტის დამტკიცება და ჰუნგარიის მთავრობა ამის გამო დღესაც უკანონო მთავრობად ირიცხება.

ინგლისის ბიუჯეტში დღესაც არსებობს რამდენიმე მუხლი, რომელიც მუდმივია და პარლამენტი მის განხილვაში არ შედის. ამ მოვლენას სხვადასხვანაირად ხსნიან. გერმანელები უკიენებენ ინგლისელებს, ეგ ხალხის უფლებების შეზღუდვა არისო, რადგან პარლამენტს უფლება არა აქვს შემოსვენებულ მუხლებში აღნიშნული ჯამი ან შეამოკლოს, ან მოსპოსო. ეს ყალბი აზრია, ინგლისში არ არის დაწერილი კონსტიტუცია. იქ დაწერილ კონსტიტუციაზე უფრო დიდი ძალა აქვს ჩვეულებას და ტრადიციას. შემოსვენებულ მუხლების განხილვა რომ უნდოდეს პარლამენტს, ვერაინ ვერ დაუშლის, მაგრამ ეს საკითხი არავის არ აინტერესებს. გარდა ამისა, როგორც ვთქვით, ინგლისის წესი ხარჯთაღრიცხვის განხილვისა შეტად მარტივია, რის გამო პარლამენტი მცირე დროს უნდება მის განხილვას. შემოსვენებული მუხლები ბიუჯეტისა დიდ დროს აგებინებენ პარლამენტს. ასეა თუ ისე, ინგლისელებს ვერაინ უკიენებს ერის უფლებების შეზღუდვას.

როგორც ყველგან, ინგლისშიაც ხარჯ-აღრიცხვას ადგენენ განსაზღვრულ ვადით, რომელსაც საბიუჯეტო ხანა ეწოდება. ამ ხნის განმავლობაში ხარჯთ-აღრიცხვაში აღნიშნული მუხლები სახელმწიფოს შემოსავალ-გასავლისა უნდა გახორციელდეს. ჩვეულებრივად საბიუჯეტო ხანა ერთ წელიწადს უდრის, მხოლოდ გერმანიის ზოგიერთ პატარა სახელმწიფოში საბიუჯეტო ხანა ერთ წელიწადს აღემატება. ლაპარაკი არ უნდა, რომ მოკლე ვადის საბიუჯეტო ხანა სჯობია გრძელ ვადიანს.

საბიუჯეტო წელიწადი პრუსიაში და ინგლისში იწყება 1 აპრილს. ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ სახელმწიფოს მოულოდნელი საქარობა უნდება, პარლამენტი კი იმ დროს დათხოვნილია. ასეთ შემთხვევაში ინგლისის მინისტრ-პრემიერს უფლება ეძლევა საკირო თანხა აიღოს განსაკუთრებულ ფონდიდან, რომელსაც ინგლისელები „სახაზინო ყუთს“ უწოდებენ. მთავრობა მოვალეა შემდეგში შეავსოს აღებული თანხა იმ სამინისტროს ბიუჯეტიდან, რომელმაც დახარჯა ეს ფული. მაგრამ ყოფილა ისეთი შემთხვევა, როცა ეს თანხაც არ ყოფილა საქმარისი. მაგალითად, 1875 წელს, როცა პარლამენტი დათხოვნილი იყო, საკირო გახდა სუეცის არხის 210

მილიონ მანეთის აქციების ყიდვა ხედვისგან. „სახაზინო ყუთში“ მხოლოდ 14 მილიონი იყო. იმ დროს სამინისტროს მეთაურმა დაიზარალომ ბარონ როტშილდს სთხოვა თავის ხარჯით მთავრობისთვის ეყიდნა 40 მილიონის აქციები იმ პირობით, რომ პარლამენტი დამტკიცებდა ამ ხარჯს და როტშილდს ვალს გადაუხდიდა. როტშილდმა ეს წინადადება მიიღო და აქციები იყიდა; პარლამენტი ეს ხარჯი კანონიერად იცნო და დამტკიცა.

საბიუჯეტო ხანის დასასრულს სამინისტრო ანგარიშს აძლევს პარლამენტს და ამაში გამოიხატება მისი პასუხისმგებლობა პარლამენტის წინაშე. პარლამენტი საკირო ფულს მეფეს აძლევს, ხოლო მეფე ამ ფულს აძლევს ფინანსთა მინისტრს, რომელიც ხარჯავს მას თავის სახელით და პასუხისმგებლობით. ხაზინა ამ ფულს კერძო ბანკში ინახავს. ინგლისში ისეა მოწყობილი ფულის დახარჯვის წესი, რომ შეუძლებელია სახელმწიფო ფულის გაფლანგვა ამა თუ იმ ადმინისტრატორის მხრით. არც ერთი ადმინისტრატორი თავისთან ფულს არ ინახავს; ის საკირო თანხას იღებს ფინანსთა მინისტრისგან და მაშინვე აძლევს ანგარიშს.

„სახელმწიფო ქონება შუშის კასაში უნდა ინახებოდესო,“ — ამბობდა კავური და მისი სურვილი საესებით განხორციელდა ინგლისში, სადაც ყოველი გროში ქვემოსავალ-გასავლისა ყველასათვის დასანახი და ნააეღია. ყველას შეუძლიან გაიგოს, რაზე დაინარჯა თითო აბაზი და მანეთი. ინგლისის ბიუჯეტში დაფარული და მიჩქმალული არაფერია. ამ მხრითაც ინგლისის სახელმწიფოს ფინანსური სისტემა საუკეთესოდ ითვლება მთელ ქვეყანაში.

ს ა ხ ე ლ მ წ ი ფ ო

(3. ლავროვისა *)

პოლიტიკური ევოლუცია ორ შემდეგ მისწრაფებაში გამოიხატება: პირველია ის, რომ სახელმწიფოებრივი ელემენტი საზოგადოებრივ მოთხოვნილებათა თანახმად გამოიყოფა ამა თუ იმ საზოგადოებრივ ფორმებისაგან და ჰქმნის თავის სპეციალურ ორგანოებს; მეორეც ისა, რომ იძულებითი დამორჩილება უმრავლესობისა სახელმწიფოებრივ ხელშეკრულობისადმი განისაზღვრება პიროვნებათა სულ მცირე და მცირე რიცხვით და ბოლოს იმ ზომამდე მიდის, რომ იგი (ხელშეკრულობა) უახლოვდება უბრალო საზოგადოებრივ კავშირის დებულებას. ორივე ეს მისწრაფება შეგვიძლია პროგრესიულად დავსახოთ იმიტომ, რომ პირველს სახეში აქვს სახელმწიფოს თეორიული ქვეშარბიტება, ხოლო მეორე ცდილობს სახელმწიფოებრივ ფორმებში სამართლიანობის შეტანას. ორივე ად მისწრაფების მიმდინარეობა ისეთია, რომ მათ შეუძლიან კაცობრიობის ცხოვრებაში მინიმუმამდე მიყვანა სახელმწიფოებრივ ელემენტისა..

ძალიან ბევრმა პირმა გაატარა თავისი სიცოცხლე ისე, რომ არ უგრძვნია სახელმწიფოებრივ ელემენტის სიმძიმე. სხვა და სხვა საზოგადოებრივ ფორმების როლები თეორიაში შეიცვალა. ოჯახის იდეალი შეიქმნა შეყვარებულთა თავისუფალი კავშირი და სახრიანი პედაგოგიური გავლენა უფროსებისა უმცროსებზე. ხელმძღვანელ ეკლესიის იდეალი შეიცვალა სინიდისისა და რწმენის თავისუფლების მოთხოვნად; ეკონომიურ ურთიერთობის იდეალი გახდა წარმოდგენა თავისუფ-

*) დასასრული. იხ. „იფერია“ № 21,

ფალ, სოლიდარულ საზოგადოებაზე, სადაც საზოგადოებრივი პარაზიტები აღარ არსებობენ; სადაც გამჭრიახი კონკურენცია და მისი ადგილი უჭირავს საზოგადო კოოპერაციას; სადაც ყველა შრომობს საზოგადო კეთილდღეობისათვის და სადაც თვით ეს შრომა შეიცავს სასიამოვნო განვითარების ელემენტებს; სადაც თითოეული წევრი საზოგადოებისა დებულად ყოველივე იმას, რაც საქირა ადამიანის რიგიანად ცხოვრებისა და განვითარებისათვის.

ამრიგად, იძულებითი ელემენტი ყოველ სფერაში კარგავს ძალას და გავლენას. მართალია, ტრადიციული კულტურა კიდევ მხარს უჭერს დესპოტიზმს ოჯახში; კაპიტალი კიდევ სულსა ხდის პრაქტიკადაც და „საზოგადოებრივ სინდისის“ წარმომადგენელი მსაჯულები, ვიქილები და სხვანი ხშირად არიან კლასობრივ ინტერესების წარმომადგენელი და დამცველი. ხშირად ჩვენ თვალწინ იშლება საშინელი ბოროტ-მოქმედების სურათი, მაგრამ ეს ხომ თითქმის აუცილებელი მოვლენაა იმ საზოგადოებაში, სადაც იდევით ხელმძღვანელობს შეგნებული უმცირესობა და მის წინააღმდეგ ამხედრებულია კლასობრივ თუ ჯგუფურ ინტერესებით გამსჭვალული უმრავლესობა. სხვა შემთხვევებში ჩვენ ვხედავთ გამწვავებულ კლასობრივ ბრძოლას, რომელიც მით უფრო მწვავედება, რამდენადაც მეტია შეგნება. ამ შემთხვევაში ბოროტება მოისპობა მხოლოდ თვით ამ ბრძოლის მოსპობით; აქ ბოროტება იბადება მხოლოდ ერთი კლასის იძულებითი — უპარგისი — მდგომარეობიდან. იძულებითი ელემენტის ყველა ფორმების წინააღმდეგ ბრძოლა გაჩაღებულია და ეს ბრძოლა კიდევ უფრო გაჩაღდება იდეის გულისთვის. ამ იდეების ნაწილი უკვე თანამედროვე წყობილებაშია მოდის სისრულეში პიროვნებათა შორის თავისუფალ კონკურენციის სახელით; მეორე ნაწილი ასრულებდა, როცა ამ კონკურენციის ალაგს დაიჭერს საზოგადო კოოპერაცია. ბევრი მოაზრე ფიქრობს, რომ ამ შემთხვევაში საზოგადოებაში იძულებითი ელემენტის უკანასკნელი კვალიც კი გაქრება.

მაგრამ, რადგანაც საზოგადოებრივ ფორმების იდეალი ამცირებს იძულებითი ელემენტს, რამდენადაც ის მეტ თავისუფლებას თხოულობს, იმდენად უნდა დაკუთვ იქნას იგი ბოროტმოქმედებათაგან. უნდა გვახსოვდეს, რომ ზნეობრივი და გონებრივი მოქმედება ადამიანის მოქმედების ერთი სახე-თავანია. ამ მოქმედების გარეშე ადამიანი მოქმედობს ავტომატიურად, პირუტყვულ მიწრაფებათა თუ რუტინის ზედ გავლენით. იმედი უნდა გვქონდეს, რომ, რამდენადაც კაცობრიობა წინ წაიწევს, იმდენადვე შემცირდება ყოველივე ბოროტ-მოქმედება, მაგრამ სანამ ის არსებული ფაქტია, სანამ ზნეობრივი და გონებრივი განვითარება პიროვნებისა კიდევ ძალიან ბევრს თხოულობს, ჩვენც იძულებული ვართ. სუსტი დავიფაროთ ძლიერთა ძალმომრეობისაგან. დაფარვა აუცილებლად ღებულობს იძულებითი ხასიათს და, მაშასადამე, თავის შორის იპყრობს სახელმწიფოებრივ ელემენტს. რასაკვირველია, აქაც ეს ელემენტი თავის მინიმუმისაკენ მიისწრაფვის, მაგრამ ის მაინც არსებობს, სანამ პროგრესი ძირიანად არ შესცვლის ადამიანთა ზნე-ხასიათს და მიღრეკილებებს. პიროვნების და ადმინისტრაციის თვითნებობის თავიდან მოშორებისთანავე საზოგადოება ცდილობს თავის სახელმწიფოებრივ ორგანოები უპიროვნო კანონების აღმასრულებლად გახადოს და სახელმწიფოს როლი შეზღუდოს. როგორც მეოჯახზე, როგორც მოწმუნე, როგორც მონაწილე ეკონომიურ

წარმოებისა, — ადამიანი ცდილობს შეზღუდოს სახელმწიფოს წყობილება, რომელსაც ის ნებისთ თუ უნებლიე ემორჩილება.

ცრუ იდეალიზაცია ყველა საზოგადოებრივ სფერაში უფლების მორჩილებისა თავის თავად ირღვევა კავშირთა თავისუფლებით. სახელმწიფოს კემპარტი იდეალიზაცია თხოულობს სამართლიანობას, თხოულობს, რომ სახელმწიფოებრივი ფუნქციები მინიმუმამდე იქნას მიყვანილი და ეს თან დათანი შემცირება ამ ფუნქციებისა თანდათანობით დაეთმოს პიროვნებათა განვითარებას. ამ შემთხვევაში პროგრესის შემაფერხებლად გამოდის ის გარეგნება, რომ საზოგადოებაში საკმარისის სისწრაფით არ მცირდება ძლიერ სახელმწიფოებრივ პრინციპით და ტრადიციებით გაქვნილი პიროვნებათა რიცხვი; ასეთივე ნელის ნაბიჯით მცირდება იმათი რიცხვიც, რომელნიც სახელმწიფოებრივ ხელშეკრულებაში ძალით არიან ჩათრეული.

საზოგადოებრივ იდეალების განვითარება ისე, როგორც სახელმწიფოს მფარველობითი როლი, დაფუძნებულია იმ წინადადებაზე, რომ კანონი საზოგადოებრივ ცხოვრების გამოხატულებაა. მაგრამ ეს არის ამ დიადი პრინციპის ცრუ იდეალიზაციის ერთი ფორმათაგანი. კანონი თავის თავად სრულიად არ შეიცავს ისეთ რამეს, რომლის ძალითაც იგი საზოგადოების განვითარებისათანავე უნდა ვითარდებოდეს: პირიქით, იგი ბოროტებით ზუთავს საზოგადოებრივ განვითარებას და ერთ წერტილზე ჰყინავს მას. ჩვენ შეგვიძლია კანონი განვითაროთ, მას კი თავის თავად განვითარება არ შეუძლია. სამართლიანობა თხოულობს, რომ მან — კანონმა — დაკარგოს იძულებითი ხასიათი. ეს კი მოხდება კანონმდებლობაში საზოგადოებრივ ელემენტის გაძლიერებით. რამდენადაც კანონმდებლობა გადადის საზოგადოების ან მის წარმომადგენლების ხელში, იმდენად შესაძლებელი ხდება კანონების შესწორება და ასეთი თუ ისეთი განვითარება. საზოგადოების გამათახსირებელ მმართველობის ფარვა, რომლის უფლება ჩვეულებებით და ტრადიციებითაა შეზღუდული, იღებს პოლიციურ-წოდებრივ სახელმწიფოს სხვა და სხვა ფორმებს, სადაც საზოგადოების ერთ ნაწილს გავლენა აქვს საქმეთა მსვლელობაზე; შემდეგ ეს მმართველობა იფლინდება უფლებრივ სახელმწიფოს მიზნებით, სადაც კლასობრივ ბრძოლის ეკონომიური პირობები ზღუდავს საზოგადოების უმეტესობის გავლენას. სახელმწიფოებრივი კავშირი თან და თან უახლოვდება საზოგადოებრივ კავშირს. სახელმწიფო ღებულობს ისეთ ხასიათს, სადაც ყველას მიუღია თავისუფალი ხელშეკრულობა, რომლის შეცვლაც მათსავე ნება-ყოფლობაზეა დამოკიდებული. სახელმწიფო ხელშეკრულობის იძულებითობა მცირდება და თან და თან კარგავს ძალას. სახელმწიფოს იდეალი ხდება წარმოდგენად ისეთ კავშირზე, სადაც ხელშეკრულობას თავისუფლად ემორჩილება ადამიანი.

მაგრამ შესაძლოა ასეთი იდეალის განხორციელება? შესაძლოა თუარა ასეთი მიმართულების საზოგადოებაში რაიმე მნიშვნელოვანი პროგრესიული მოძრაობა? ამ გზაზე არსებობს თუ არა რაიმე ბუნებრივი ან ისტორიული დაბრკოლება? ეს კითხვები გვებადება, როდესაც კულტურულ ხალხთა დღევანდელ მდგომარეობას შევადარებთ იმ იდეალებს, რომელნიც ახლა დავსახეთ და რომელთა განხორციელება ასე შორეული მანძილითაა დამორბეული ცხოვრებაზე.

ცოდნა და ხასიათის სიმტკიცე ის აუცილებელი პირობაა, რომლის გარეშე პიროვნებას არ შეუძლია მოიპოვოს თავისუფლება და ისარგებლოს ამ თავისუფლებით ისე,

რომ არ შეღახოს სხვების თავისუფლება. მაგრამ კოდნა და ხასიათის განვითარება ისე ნაკლებად არის გავრცელებული ხალხში, რომ უმცირესობისაგან უმრავლესობის დამორჩილებაზე უკეთეს თანამედროვე წყობილებაში არაფერს უნდა მოველოდეთ. სახელმწიფო ყოველგან წარმოავლინებს ჩვენ ვითარცა მასსა, რომელიც შობისთანავე ემორჩილება ამა თუ იმ კოდესს და რომელსაც დამნაშავედ ან მოღალატედ აცხადებენ, თუ მან კოდესის ამა თუ იმ მუხლის წინააღმდეგად ამ მოიმოქმედა, იმ კოდესისა, რომლის განხილვა და შედგენა მისთვის არავის უკითხავს. ამ მასიდან მხოლოდ ძლიერ მცირე ნაწილი აღწევს იმ მდგომარეობამდის, როდესაც მას შეძლება ექნება კანონმდებლობითი გზით გაატაროს თავისი შეხედულობანი. ამ უმცირესობის მუშაობა ისტორიაში კვალ დაუჩინებლად როდი ჰქრება. და, აი, მოწინავე ქვეყნებში სახელმწიფოს სათავეში უდგანან ხალხის წარმომადგენლები და მათი ამომრჩეველთა რიცხვიც თან და თან მატულობს. სახელმწიფოებრივ ხელშეკრულობის გადასინჯვის უფლება თან და თან ფართოვდება, — პატრიციები თანხმდებიან პლებების პოლიტიკურად გათანასწოებაზე; მესამე წოდება შეერია თავად-აზნაურობას და სამღვდლოებას; პარლამენტები უკლებენ ცენსს; სრულწლოვან მამაკაცებს კანონით ეძლევათ საარჩევნო უფლება და ქალთა სწორუფლებიანობის დამცველთა რიცხვიც დღითი დღე მატულობს. მაგრამ, რაც უნდა ფართო იყოს საარჩევნო უფლება და რაც უნდა დიდი იყოს განსხვავება, მაგ, ჩრდილოეთ ამერიკის შტატების წყობილება და აზიის რომელიმე სახანოს გინდ რუსეთის იმპერიის წყობილებას შუა, მაინც ამ ორ უკიდურეს ფორმებშია არჩება ერთი ზოგადი თვისება; აქაც და იქაც უმრავლესობა იძულებულია დაემორჩილოს იმ იურიდიულ ხელშეკრულებას თუ კლასობრივ ბატონობას, რომლის შესახებ ესენი უთანხმოებას აცხადებენ. სახელმწიფო ყველგან და ყოველთვის მაიძულებელი რამაა ამა თუ იმ ტერიტორიაზე მცხოვრებ უმრავლესობისათვის.

აი, აქ არის დამარხული სახელმწიფოებრივ ხელშეკრულობის სიმძიმე და აუტანლობა პიროვნებისათვის. ადამიანი დაიბადა განსაზღვრულ ადგილას, ეს ადგილი შეადგენს ნაწილს იმ ტერიტორიისას, რომელიც ისტორიული მსვლელობათა გამო მოემწყვდა პოლიტიკურ ტერიტორიის ჩარჩოში, ადამიანი, — მხოლოდ იმიტომ, რომ ის ამ ტერიტორიაზე დაიბადა, — უკვე ვალდებულია დაემორჩილოს ადგილობრივ კანონებს, იმ კანონებს, რომელიც მისთვის ვიღაცეებს შეუქმნათ და მზა-მზარეულად დაუხვედრებიან: აჰა, იგემო. ხდება ის, რომ ეს კანონები მას ავიწროებს, ხელს უშლის მის თავისუფალ ბუნებრივ განვითარებას და ამ რიგად აყენებს მას უკმაყოფილოთა ბანაკში. სამშობლოს დატოვება, — ეს მწარე გადაწყვეტილებაა, რომლის მიღება ხშირად არც კი შეიძლება და ყოველ შემთხვევაში ძალიან ძნელია. დამორჩილება რწმენის წინააღმდეგ, — ეს ხომ ადამიანურ ღირსების და პიროვნების დამდაბლებაა. რჩება მხოლოდ ერთად ერთი გზა: გზა ბრძოლისა, რომელიც ადამიანი რევოლუტარულ ან რევოლუციონურ ავანგარდში უნდა ჩააყენოს. აქ უნდა მივაქციოთ ყურადღება იმ გარემოებას, თუ რა საფრთხეში ადგებს სახელმწიფოებრივ ორგანიზმს მებრძოლ პოლიტიკურ პარტიების არსებობა და რა არე-დარევა შეაქვს ამ ბრძოლის საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. სახელმწიფოს ტერიტორიაზე უკმაყოფილოთა არსებობა აიძულებს სახელმწიფოს მთავრობას აუარებელი ძალა

და ენერგია დახარჯოს კანონებისა და თავის პრესტიჟის დასაცავად საზოგადოების თვალში. ეს კი საზოგადოებრივ უფლებებს აკლებს შემოქმედებით უნარს; იწვევს საზოგადოებაში აშლილობას, უნდობლობას. ერთგან, მაგ., კონსერვატიული კრება აშვეებს რომელიმე სასარგებლო და გამოცდილ იურისტს, რომელიც ცხოვრების ხალ ფორმების შექმნაზე ფიქრობდა, მეორეგან სამსახურიდან თხოვენ ბოტანიკის პროფესორს მხოლოდ იმიტომ, რომ მისი შეხედულება ეკონომიურ საკითხზე არ ეთანხმება მინისტრის ასეთსავე შეხედულებას და სხვ. რამდენადაც ვრცელია სახელმწიფოს ტერიტორია, იმდენადვე მეტი იქნება უკმაყოფილოთა რიცხვიც. საზოგადოებრივი ორგანიზმი სწეულდება ქრონიკულ უნდობლობით და მოუსვენრობით; ხშირად საქმე აჯანყებამდის არ მიდის მაგრამ საზოგადოებრივ ორგანიზმის ფიზიოლოგიურად წესიერი მოქმედება იშლება, თანხირდება და ადამიანებში იკარგება სოლიდარობა.

დიდი საფრთხე მოელის დიდ, ვრცელ ტერიტორიაზე გაქიმულ სახელმწიფოს, როდესაც კანონები იწვევენ უკმაყოფილებას არა პიროვნულს, არამედ ადგილობრივს; როდესაც ეს კანონები ხელსაყრელი და საყბულოა სახელმწიფო ტერიტორიის ერთი ნაწილისათვის, ხოლო წინააღმდეგობას იწვევს მეორე ნაწილში. პოლიტიკურ ტერიტორიათა განსაზღვრა ისტორიაში ძალიან იშვიათად ხდებოდა. მაგრამ ის შემთხვევებიც კი, სადაც ასეთი განსაზღვრა მოხდა, თუ გინდ შეგნებულადაც, არ გვადევს ნებას ვიფიქროთ, რომ ეს განსაზღვრა საზრიანი და საბოლოოდ მტკიცე ყოფილიყოს. საზოგადოების მოთხოვნა ამა თუ იმ ეპოქაში სრულიადაც იმას არ ნიშნავს, რომ ეს მოთხოვნა ყველა ეპოქაში გამოსადეგი იქნება. განვითარებისათანავე საზოგადოებას შეუძლიან როგორც განმტკიცება კავშირისა თავის წევრთა შორის, აგრეთვე ამ კავშირის დასუსტება და განკერძოების სურვილის აღძვრა. სეპარატიზმს უიძლება ჰქონდეს როგორც მოუსაზრებელი ისე ძალიან კარგადაც მოსაზრებელი და დასაბუთებული საფუძველი. მაგრამ სეპარატიზმს ყოველთვის შეაქვს თვით საზოგადოების არსებაში რყევა და დასუსტება. ეს დასუსტება უნდა ვივულისხმოთ არა იმ აზრით, ვითომ სახელმწიფოს, რომელიც შეიცავს 100,000 ოთხკუთხ მილის სივრცის ტერიტორიას, ჩამოაკლდება რაღაც 20,000 მ-ლი ან რამდენიმე მილიონი ფრანკი შემოსავალი. ამერიკის კოლონიების ჩამოშორებას ინგლისი არ დაუსუსტებია; ინგლისს ვერც ინდოეთის და ავსტრალიის სრული ჩამოშორება დასუსტებდა. სეპარატიზმი თვით შიგნით ბადებს უკმაყოფილებას; ერთ ნაწილს საზოგადოებისას გულს უტრუებს საზოგადო საქმეებზე; მეორე ნაწილი იძულებული ხდება უსარგებლოდ ხარჯოს აუარებელი ქონება ფულითა და ხალხით სეპარატიზმის თავიდან ასაცილებლად და სახელმწიფოს მთლიანობის დასაცავად. თუმცა ხშირად სეპარატიზმი მისწრაფებანი მიზანს ვერ აღწევენ, მაგრამ გამარჯვებულთა ზღაპრულად დასუსტებითა გულში დიდხანს ინახება ექვიანობა და მტრული განწყობილება. სეპარატიზმმა რომ კიდევ გაიმარჯვოს, მაინც საჭიროა ზიდი დრო, რათა გუშინდელი ძალად შეკავშირებული მტრები მშვიდობიან მეზობლებად გადაიქცენ და ერთად ძმურად გასწიონ საკაცობრიო უთანხმოება. მხოლოდ საფრანგეთის დიდი რევოლუციის ქარიშხალმა და მისგან წამოყენებულმა იდეალებმა შეანელო ბრეტანისა და სამხრეთ საფრანგეთის დამოკიდებულება პარიზთან. ამიტომ სახელმწიფოსთვის გაცილებით მეტ საფრთხეს წარ-

მოადგენს, როცა მასში სეპარატისტული მისწრაფება იჩენს თავს, ვიდრე თვით სახელმწიფოს დანაწილება. პროგრესის მიზანია, სხვათა შორის, ისეთი პირობების შექმნა, რომ სახელმწიფოში არავის ჰქონდეს საბაზი სეპარატიზმის ასაღორძინებლად. ძალმომრეობა საფრთხეს მხოლოდ შეაჩერებს და ვერ მოსპობს კი; ეს საფრთხე კიდევ უფრო გაძლიერდება სახელმწიფოში ძალმომრეობის გაძლიერებისთანავე. ერთი რომ — იზრდება მოქალაქეთა შორის მტრული განწყობილება, მეორეც ის, რომ რეპრესიული ზომები ადამიანის ღირსებას ამდაბლებს და აჩერებს საზოგადო განვითარებას. საზოგადოებაში უმკაცროფილების გაძლიერება და მოქალაქეთა ღირსების დამცირება ყველაზე უფრო ასუსტებს და ათახსირებს სახელმწიფოს და ძირს სცემს მას მუშობელ სახელმწიფოების თვალში; ბრძოლა სეპარატიზმის წინააღმდეგ აქ მხოლოდ გარეგნულ ძლიერების მაჩვენებელი ხდება.

კრუ იდეალიზაცია სახელმწიფოს გადიდებაში ხედავს მის გაძლიერებას და მის დაპტარაფებაში კი სისუსტეს. რასაკვირველია, მოხდება, რომ სახელმწიფოს ასუსტებს რომელიმე ნაწილის ჩამოშორება, მაგრამ ეს ხდება მაშინ, როდესაც ეს ნაწილი ორგანიულ ელემენტებს შეადგენს მთელი სახელმწიფოსთვის და მას ძალით ჩამოგლეჯენ, როგორც, მაგ., გერმანიამ ძალით წაპკლიჯა საფრანგეთს ელზასი. ამგვარი წაგლეჯა ძლიერ ცუდად მოქმედობს სახელმწიფოზე, მაგრამ მას იმდენად რეალურად დასუსტება არ შეუძლია სახელმწიფოსი, რამდენადც ზნეობრივ გამწვავებას და ამ ჩამონაგლეჯის უკანვე დაბრუნების საშინელ სურვილს ან ამ სურვილის განსახორციელებლად მიღებულ ზომებს. ასეთ მტაცებლობას კიდევ უარესი პატოლოგიური გავლენა აქვს თვით წამოვლევ მხარეზე. ამას ამტკიცებს პოლონეთის გაყოფა, რომელიც დღესაც გამათახსირებლად მოქმედობს ევროპის სახელმწიფოებზე, ამასვე მოწმობს ელზასი და ლოთარინგი თავის სეპარატისტულ მისწრაფებით. ის ნ.წ. ლი ს. ხელმწიფოსი, რომელმაც გაჟღერა თვით სეპარატიზმით, თავის ჩამოშორებათ მხოლოდ გაძლიერებს სახელმწიფო ორგანიზმს და სრულადაც დასუსტებს მას.

ყოველ შემთხვევაში ჩვენ წინ დავს ასეთი დილემა: — რამდენადც პატარაა სახელმწიფო და, მაშასადამე, სუსტი, საგარეო ბრძოლისთვის, იმდენად მის დამოუკიდებლობას ემუქრის გარეგანი ძალა, რადგანაც სახელმწიფოთა შორის პირველყოფილი მტაცებლობა კიდევ დაცულია; მას შეუძლია დაცვას თავის დამოუკიდებლობა გადიდებით და გაძლიერებით. მაგრამ ამასთანავე იზრდება სხვაობა მის ნაწილთა შორის, მცხოვრებთა ინტერესებშიაც, იზრდება უმკაცროფილება პოლიტიკურ ცენტრსა და პაროვიციებს, შუა და ამ რიგად სახელმწიფოს უზუნდდება დიდი შინაური საფრთხე.

სახელმწიფოებრივ წყობილების პროგრესი ამ დილემის გადაწყვეტაშია. ეს კი თეორიულად შესაძლებელია ისე, რომ სახელმწიფომ შეიჩინოს თავისი საგარეო მნიშვნელობა და რაც შეიძლება ნაკლები შევიწროვება მიაყენოს ქვეშევრდომთ წვირლ ცენტრებში ფართო პოლიტიკურ ცხოვრების მოწყობით.

ჩრდილო ამერიკის შტატები წარმოადგენენ ვეებერთელა სახელმწიფოს, სადაც უმთავრეს ცენტრებს საკმაო დამოუკიდებლობა აქვთ მინიჭებული. ამ შემთხვევაში შტატები წარმოადგენენ საკმაოდ დიდ ერთეულების ფედერაციას. აქაც კი შტატის ყველა მცხოვრებნი ვერ იღებენ მონაწილეობას ასეთ თუ ისე მნიშვნელოვან პოლიტიკურ საქმეებში; მაშასადამე,

არ შეიძლება ითქვას, რომ თითოეული მოქალაქე არც შტატის მცხოვრებთა უმრავლესობა თანახმა იყოს შტატის კონსტიტუციისა. ამ რიგად თეორიულად და პრაქტიკულადც ცხადია, რომ ცენტრალურ კონსტიტუციის იქნება ბევრი ისეთი ელემენტი, რომელთა საშტატო კონსტიტუციის ფარგალში გადაცემა აუცილებელი გახდება იმ პირობით კი, რომ შტატების მთლიანობა, როგორც სახელმწიფო ერთეულისა, არ დაირღვეს.

ზემონსენებული დილემა ჯერ არსად არაა გადაწყვეტილი; მაგრამ მისი გადაწყვეტა შეიძლება სახელმწიფოებრივ ცხოვრების შინაგან და გარეგან მხარეების უფრო მეტი განსახორციელებით. ეს შეიძლება განხორციელდეს ფედერატიულ წყობილების უკეთეს ფორმებში, მსგავსად ამერიკის შტატებისა, ან განსახორციელებლად მიზნით დაარსებულ თავისუფალ დროებით ფედერაციებში. მაშინ შეიძლება, რომ ადგილობრივი პოლიტიკური ცენტრები გადაიქცენ თავისუფალ საზოგადოებრივ კავშირად; სახელმწიფოს მთლიანობა დაფუძნებული იქნება გონების საფუძველზე და არა ისტორიულ იძულებაზე. ამ შემთხვევაში სახელმწიფო ხელშეკრულობა ერთის მხრით გახდება პიროვნებათა თავისუფალ ხელშეკრულებად, მეორე მხრით — ის იქნება შედეგი მეცნიურულ განვითარებისა. სახელმწიფოებრივ კავშირის ალავს დაიქვრს თავისუფალ საზოგადოების კავშირი. მაგრამ ამ უკანასკნელ ფორმასაც უნდა შევხედოთ, როგორც გარდაუვალ ფორმას უფრო პატარა პატარა ჯგუფებისა და ცენტრების თავისუფალ ფედერაციისკენ; აი ასეთი მსოფლიო ფედერაცია აქვს სახეში თანამედროვე სოციალიზმს.

„მაგრამ ჯერ-ჯერობით ეს ხომ არსად არის, — გიოცებს მკითხველი. — თანამედროვე სახელმწიფოები ერთმანეთს დარაჯად უდგანან, თან და თან იარაღდებიან და ცდილობენ თავიანთ მთლიანობის დაცვას კანონებით და სასჯელებით. სახელმწიფო ხელშეკრულობა თითოეულ ქვეშევრდომისთვის სავალდებულოა; აქაც ამ ვალდებულებას იცავს შიში სასჯელისა. მეცნიერება კი კათედრებსა და სამეცნიერო წიგნებს იკით არ მიდის.“ — რასაკვირველია, თანამედროვე სახელმწიფოებში, რა სახითაც ისინი არსებობენ, ძლიერაა აღბეჭდილი წარსული ისტორია და მისწრაფებაც ამ ისტორიისკენ გაცილებით უფრო დღია, ვიდრე პროგრესისკენ. სახელმწიფო მექანიზმის კრუ იდეალიზაციას კიდევ ბევრი მომხრე ჰყავს. სახელმწიფოს ქვეშაირი იდეალიზაცია, რომელიც მისწრაფვის სახელმწიფოებრივ ელემენტის მინიმუმისკენ, ჯერ არაა თქვ განხორციელებული არაა, არამედ ის ძალიან ცოტას აქვს შეგნებული. მაგრამ აწმყო წარსულის შედეგია. აწმყოშიაც მოიპოვება პროგრესის სათავე და ეს პროგრესი კი მიდის ერთად ერთის გზით. ეს გზაა გზა რეფორმების, უფრო კი — რევოლუციის და ამ გზაზედ უნდა დააყენოს სახელმწიფო, ვისაც სურს ემსახუროს პროგრესს და ესმის მისი მნიშვნელობა.

მაგრამ სახელმწიფოებრივ ელემენტის შემცირების მომხრეობა არ ნიშნავს, რა თქმა უნდა, იმას, რომ ჩვენ ვითომ ხელი უნდა ავიღოთ სახელმწიფოებრივ იარაღზე პროგრესის მოწინააღმდეგეებთან საბრძოლველად. სანამ არსებობენ მონოპოლისტები კაპიტალისა, რომელთაც იცავს კანონი, და სანამ უმრავლესობას არ გააჩნია განვითარების ელემენტარული საშუალებანი, მანამ სახელმწიფოს ძალა აუცილებელი იარაღია, რომლის ხელში ჩაგდებას ცდილობს ყოველი — პროგრესიული გინდ რეგრესიული — პარტია. ჩვენ ვუყურებთ სახელმწიფო ძალას,

როგორც იარაღს რეგრესის წინააღმდეგ. მაგრამ პროგრესიულ პარტიას უნდა ახსოვდეს, რომ სახელმწიფოებრივ ძალას ისეთი თვისება აქვს, რომელიც თხოულობს მასთან მეტის სიფრთხილით მოპყრობას... ბრძოლაში იარაღის გაძლიერებაზე ზრუნვა ბუნებრივია, მაგრამ გაძლიერება სახელმწიფოებრივ ძალისა თავის არსებით პროგრესის წინააღმდეგია, თუ ეს გაძლიერება გამოწვეული არაა ამა თუ იმ კერძო შემთხვევით. სხვა დროს ამ ძალის გაძლიერება ნიშნავს საზოგადოებრივ ცხოვრებაში გძულებითი ძალის აძლიერებას და, მაშასადამე, თავისუფალ აზროვნების დასშობას.

თუ როგორ უნდა ვისარგებლოთ პროგრესის თვის სახელმწიფოებრივ ძალით ამა თუ იმ კერძო შემთხვევაში, ძნელი სათქმელია და ეს თვით შემთხვევაზე დამოკიდებული სანამ სახელმწიფო ძლიერი ფუნქციაა პროგრესის თუ რეგრესის სახელით ბრძოლაში, მანამ ყოველი პროგრესიული მოაზრე მოკალდა გამოიყენოს ეს ძალა მჩაგვრელთა წინააღმდეგ და სრულ, ყოველ მხრივ თავისუფლების მოსაპოვებლად.

—დამ.

* * *

(გაღმთქმული)

იმათ ქერ-ქვეშ ჯოჯოხეთი მხიარულობს თავის თვად, მაგრამ გულში ეკარებათ შიში რაღაც უხილავად!..

ვერ აკავენს მას კედლები, ვერც დარაჯი, ზარბაზნები, მიღის, არღვევს ყოველივეს რაღაც შურით ანაგზნები!..

გულს უღრღნის მას, ხალხის ზურგზე ინავარდა ვინცა დღემდე, ხან დასცინის გესლიანად და აწამებს საპარემდე!..

ჰა, მტარვალა, განიცადე შურის-ძევა საშინელი; თუმცა იგი შედარებით, მოწყალეა და სულგრძელი:

ის არ ითხოვს შენგან ქმნილის არავითარ შენანებას,— წაგშლის ქვეყნად ერთის დაკვრით და ეძლევა დავიწყებას!

და, მაშ, გასწი, შიშო გასწი, დაბინადი იმთ გულში, ვინც ხალხის თვალს ემაღება და ჩამგდარა ცხრა კლიტულში!

უნელებელ ცეცხლად ენთე, უღობებლად სწვი და დაგე და სიცოცხლით სამარემდე აწამე და შური აგე!..

დ. თამაშვილი.

საქართველოს მემორიული ისტორია
პირველი ნაწილი (VIII—XIII საუკ.)
თავი პირველი

მიწის მფლობელნი და მიწას მოქმედნი,—აზნაურები და გლეხები.

უძველეს ხანაში ქართველებმა არ იცოდენ, რა იყო წოდებრივი უთანასწორობა. ეს მე-IX საუკ. ქართველმა ისტორიკოსებმა ლეონტი მროველმაც იცის და ახსოვს, რომ ერთ დროს ქართველები თავისუფალი იყვნენ მდგომარეობისა და შეძლების განუზრუნვლად. წოდებრივ დამოკიდებულების პირველი კვალი პირველ საუკუნის დასაწყისს უკვე ეჩვენება, ეს ნათლად სჩანს ბერძნების გამოჩენილ გეოგრაფს სტრაბონის აღწერილობიდან. მაგრამ ამ დროს მართო მეფის ანუ მამასახლისის საგვარეულოა ჰყავდა ყმები, რომელნიც მიწაზე ისხდნენ და მათ ჰირახულით და ყოველგვარ შემოსავლით ემსახურებოდნენ (ამის შესახებ ცნობები იხ. ჩემ გამოკვლევაში Государет. строй древ. Грузии и древн. Армении, томъ I). სამწუხაროდ, არავითარი წყაროები არ მოიპოვება შემდეგ დროის შესახებ, რომ მეციერის შეესწავლა, თუ როგორ მოხდა, რომ ყმობა საყოველთაო და საზოგადო მოვლენად და დაწესებულებად გადაიქცა. ანუ როგორ დამყარდა საქართველოში წოდებრივი უთანასწორობა. ჩვენი საისტორიო მასალები მხოლოდ იმ დროინდელ საქართველოს შესახებ გვაძლევენ ექვიპოტანელ ცნობებს, როცა ერი უკვე გარკვეულ წოდებებად იყო დაყოფილი. მე-IX—XIII ს. ს—ში საქართველოს ერთი კუთხეც არ მოიძებნებოდა, მთიან ადგილების გარდა, სადაც აზნაურები არა ყოფილიყვნენ: ქართლის ცხოვრებაში მოხსენებულნი არიან, მაგალითად, შემდეგი მაზრების აზნაურნი: ქართლოსანი (ზ. კიკინაძის გამოც. გვ. 293, 294, 315, 427), ჰერეთ-კახეთისანი (ibid. 294, 310, 326, 351, 427, 429), ტაოელნი (ibid. 315, 317, 318), მესხნი (ibid. 295, 327, 426, 427), ბავშნი (ibid. 343), აფხაზეთისანი (ibid. 301) და სომხითისანი (ibid. 427). ერთს სხვა თხზულებაში (Государ. строй др. Грузии и др. Армении, томъ I) გამოვარკვით, რომ აზნაურობა გვაროვნობითი თვისებაზე იყო დამოკიდებული, უძველესს ხანაში განსაკუთრებით დიდგვარიანობაზე. ამ დიდგვარიან აზნაურებს ჩაუვარდათ ხელში ქვეყნის გამგეობის უფლება მას შემდეგ, როცა სპარსეთის სასანელთა გვარის მეფეებმა საქართველოში მეფობა მოსპეს. ეს პოლიტიკური ძალა აზნაურებს მეფობის აღდგენამდე ხელში ეპყრათ და შემდეგ ხანებშიც, ქართველ ხელმწიფეებს დროსაც, ცდილობდნენ იგი კვლავინდებურად შეენარჩუნებინათ; მათს ცდას სრულებით უნაყოფოდ და ამაოდ არ ჩაუვლია. ეს აზნაურები—გვარიან აზნაურებად იწოდებოდნენ და შესაძლებელია, რომ ისინი ძველ მამასახლისთა გვარების ჩამომავალნი ყოფილიყვნენ. როცა საქართველოში მეფობა განახლდა და გვარიანი აზნაურები თავიანთ უპირატესობის შერჩენისათვის ებრძოდნენ მეფეებს, მაშინ უკანასკნელებმა დაწინაურეს თავიანთი ერთგული მოხელეები, რომელთაც თავდაპირველად მცირედი თანამდებობა ეჭირათ, მაგრამ მეფეების მიერ თანდათან ამაღლებულ და განდიდებულ იქმნენ, რომ ერთგულ და მორჩილ ხელისუფლებსა ჰქონოდათ სამეფოს გამგეობისა და მართვის საქმე და გვარიან აზნაურებს მეფის დალახი ვეღარ მოხერხებინათ. ასეთ უგვარო, მაგრამ ნამსახურებ მოხელეებს ქართველი მეფეები აზნაურობასაც უწყალობებდნენ ხოლმე და მამულებითაც უხვად აჯილდოვებდნენ. ამ ნაირად

ალაგი მოიპოვება, სადაც დიდებულ აზნაურის მეურნეობაზეა სიტყვა ჩამოგდებული, მაგრამ ისიც მეტად ბუნდად, გავივით. აზნაურს „თავის კაცება“ ჰყავდა (გრიგოლ ხანძთელის ცა, გვ. 17; პროფ. ნ. მარბის გამოცემა), რომელიც მას საკუთარ ტაძარში ახლდნენ“ ხოლმე (ibid. გვ. 17), და „მსახურების“ სახელი ერქვათ (ibid. გვ. 17); მამაკაცებს გარდა „მსახური დედაკაცებიც“ ჰყავდათ ხოლმე აზნაურებს (ibid. გვ. 17). გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებიდან ჩანს, რომ მთავრის ანუ ერისთავის სახლში მეურნეობის გამგეობას ქალს აბარებდნენ ხოლმე. მას „მეპურკლე ქალს“ ეძახდნენ და ყველაფერი თვლით ჰქონდა მიცემული და თვლითვე უნდა ჩაება-რებინა, როცა სამსახურს თავს დაანებებდა (ibid. გვ. 17). მეპურკლე ქალს ხელქვეითი „მხეველები“ ჰყავდა (ibid. გვ. 17, 18). ზოგჯერ, როცა ქმარი შინ არ იყო ხოლმე, ცოლი განაგებდა მამულის საქმეს (ibid. 18). სამწუხაროდ, როგორ უძღვეოდნენ აზნაურები ხენა-თესვის საქმეს, ამის გამორკვევა მასალების უქონლობის გამო შეუძლებელია. ჩვენ ვიცი, რომ დავი თაღმაშენებლისა და თამარ მეფის დროს დიდებულ აზნაურებსა და მოხელეებს დიდი შეძლება უნდა ჰქონოდათ; მართო სახელო და ნაბოძები მიწები, ზოგჯერ მთელი ქვეყნბატაკი სრულებით საქმარისი იყო, რომ აუარებელი ქონება შეეძინა ადამიანს, მაგრამ ამ საკითხს ჩვენ გამოკვლევის საფაზთან პირდაპირი კავშირი არა აქვს. საქიროა ვიცოდეთ, რამდენად შეძლებული იყო უბრალო, გვარიანი აზნაური, რომელსაც მოხელეობით ზურგი გამაგრებული არა ჰქონდა. პირდაპირი ცნობები ამის შესახებ ჩვენ არ მოგვეპოვება. გიორგი მთაწმინდელის ცხოვრებაში გამოთქმულია ერთი მოსაზრება, რომელიც საშუალებას გვაძლევს წარმოვიდგინოთ, რა შეძლება ჰქონდა მე XI საუკუნის ქართულ ოჯახს. ცხოვრების ავტორი ამბობს: არა უმეცარ ხარ შვადთა ზრდასა, .. რამეთუ უკეთუ ვის განუმრავლდენ შვიდნი უფროსნი რძეჲსა, ვითარ არს შვიდნი გინა რვისა, რაჲმ მდიდარი იყოს დიდსა ჭიქსა და ურჯისა შთავარდების, ხალო უკეთუ გლასკი იყოს უფლითურთ მწარე არს ცხოვრება მისი და აღსაყუ ვაგბათა (საეკლესიო მუხ. გამოც. გვ. 326) ცხადია, დიდი შეძლების პატრონი არ უნდა იყოს ის კაცი, რომელსაც შვიდ შვილზე მეტის გაზრდა ჭიქას და ურჯისა წაგლეს. მე-IX საუკუნე, როცა საქართველო ჯერ კიდევ გაძლიერებული არ იყო, როგორც ეტყობა, დიდ აზნაურსაც კი ქონება მოკარბებული არა ჰქონია, თორემ, განა, დიდის აბაულისადის ცოლი ბერებს მუყაითს მკას დაუშლიდა. მართალია ჩემი ქმარი ერთს დიდიურს ნამკალს დავპირდათ, მაგრამ თქვენ ისე მარდად მიადექით, რომ ლამის სალაშქროდის მთელი ყანა გაათავოთო“ (გრიგოლ ხანძთელის ცა ibid. გვ. 18)

აზნაურებს პირდაპირი დამოკიდებულება სოფლის გლეხებთანა ჰქონდათ. რომ უკეთესად გავითვალისწინოთ, რა ნაირი და რაზე დამყარებული იყო ეს დამოკიდებულება, საქიროა თავდაპირველად გლეხების უფლებბრები და ეკონომიური მდგომარეობა შევისწავლოთ.

სიტყვა გლეხი ძველი ქართული სიტყვაა. განსვენებულმა მეცნიერმა მ. ბროსემ აღნიშნა უკვე, რომ სომხური სიტყვა *գրեհի* („გრეხი“) ქართულ სიტყვას გლეხს მიეგვანება (Description Géogr. de la Géorgie, გვ. 9) გლეხებს, რაკი ისინი სოფლად და დაბებში სცხოვრობდნენ ხოლმე, სოფლე-ჯნი ერისკაცნი, (გრიგ. ხანძთ. ცა, ibidem. 18), ანუ კაცნი „მდაბიონი“ (ibid. გვ. 17) ერქვათ. თავისუფალი იყვნენ ეს „მსოფლიო“ და „მდაბიო“ ხალხი, თუ არა? საერთო

პასუხის მიცემა, რასაკვირველია არ შეიძლება: ზოგი თავისუფალი იყო ზოგი კიდევ ყმებად ითვლებოდა. თავდაპირველად ჩვენ იმის საბუთებს მოვიყვანთ, რომ საქართველოში მე-IX—XIII ს. ს. თავისუფალი გლეხები არსებობდნენ, როცა ისტორიკოსი სუმბატ დავითის ძე აშოტ კურაპალატის შავშეთ კლარჯეთში დამკვიდრების ამბავს მოგვითხრობს, აღნიშნავს რომ არაბების შემდეგ იქ, მკირეღლა დაშთეს კაცნი ადგილ-ადგილ, ხოლო დაშთომილთა მათ მკვიდრთა შავშეთისათა შეიწყნარეს იგი სინხარულით და სიყვარულითა თაყაიშვილის სამისტ. ქრ. გვ. 52). ჩვენა ეხედავთ, რომ შავშეთის ხალხი სრულებით თავისუფალია და როგორც უნდა ისე სწყვეტს თავის ბედილბაღს. მაგრამ შეიძლება ეკვი დაიბადოს იქნებ ხალხი ამ ქვეყანაში იმიტომ არის თავისუფალი, რომ არაბებმა ნაცარტუტედ აქციეს იგი, ერი დააწიოკეს და მემპულენი ამოსწყვიტესო. ისტორიკოსი თითონვე ამბობს „ეკვი შავშეთისა უშეეებელ იყო მაშინ გარეშე მკირეღლა სოფელთასო (ibid. გვ. 52 და გრიგოლ ხანძ. ცა, გვ. 5).

ვთქვათ შემომოყვანილი ცნობა მართლაც დიდი ნდობის ღირსი არ არის, თუმცა კი ძნელი სათუქრებელია რომ ყველა მემამულეები ერთბაშად ამოწყვიტათ არაბებს; ჩვენ მოვიყვანთ სხვა რამდენიმე საბუთებს, რომლებიდანაც ჩანს, რომ გლეხი მიწის სრული მესაკუთრეა, მაშასადამე მებატონისაგან დამოუკიდებელი და თავისუფალია. ნიკორწმინდის მე XI-ს. სიგელში სახელდობრ ნათქვამია: ჯინქარის ძისა გლეხისაგან ვიუადე ნათსაჲ ვენ. ხისაჲ. ჩუენთანა ეღვა და დავისაკუთრე და მივეც ზროხაჲ... მუნვე მეტეხარას ჯინჯინობისაგან ვიუადე ვენაკი ჩვენსა გლეხსათან ეღვა და მივეც ფური... ქორნიკები II, 45 საწირსევე ღთის მშობლისა გლეხსაგან ვიუადე ვენაკი და მივეც ფური“-ო (თ. ჟორდანი. ქორნიკები II, 48). ყელა ეს გლეხები მამულის სრული პატრონები არიან, თავიანთ ქონებას თავისნებისამებრ. ჰყიდიან; შეიძლება მხოლოდ უკანასკნელი გლეხი იყო ეკლესიის ყმა იმიტომ, რომ მას მყიდველი ღთის მშობლის გლეხს უძახის, მაგრამ ისიც მამულის მესაკუთრე ყოფილა. ჩვენამდის მოაღწიო კიდევ ერთმა სიგელმა 1250-60 წ. სადაც მოხსენებულია თავისუფლად მოსიარულე გლეხი, რომელიც სავენახე ადგილებს იღებს გასაშენებლად და თავის ოფლითა ცხოვრობს. სიგელში სწერია: „რუენთს საკურთხევისა საგლეხოს ვენაკსა ზა კანნი ვინმე სხადმიად იუენეს სამემ. მუღენი მიწაჲ ვენაკად აუშენა და იგინა კანნი კადე წავიადესო. (შოი მღ. ისტ. საბ. 59). ყურადღების ღირსია აქ ის ცნობა, რომ ვენახის გამშენებელნი არამემამულენი ყოფილან, ე. ი. ის მიწა რომელიც მონასტრისაგან გასაშენებლად აუღიათ, მათი საკუთრება არა ყოფილა, რომ, როცა თავიანთი პირობა აუსრულეებითა და უეჭველია შრომის ფასი მიუღიათ, სხვა ადგილას წასულან. ერთი სიტყვით ისანი თავისუფალი გლეხები არან, ხან ერთგან ეღებენ მაწას სავენახოდ, ხან მეთრე ადგილას და თავიანთ შრომით ათეს არჩენენ. ამგვარივე „გარეთ მისუდი“ გლეხი თამარ მეფის შოიშვილისადმი 1202 წ. ნაწყალობებ სიგელშიაც არის მოხსენებული (ibid. გვ. 27). მაშასადამე ჩვენ დავრწმუნდით, რომ საქართველოში მე-IX—XIII ს. ს. თავისუფალი გლეხები იყვნენ.

მაგრამ შემომოყვანილ საბუთებშივე შეგვხვდა ცნობები ყმების შესახებაც, მაგალითად საეკლესიო გლეხების შესახებ იქ სადაც ნიორწმინდის სიგელში ნათქვამია „მუნვე მეტეხარას ჯინჯინობისაგან ვიყიდე ვენაკი ჩვენსა გლეხსათან ეღვაო,“ სადაც მოხსენებულია „ღთისმშობლის გლეხი“. რაკი ეს უკა-

ნასკნელი ვენახსა ჰყიდის, ეტყობა, იგი მისი საკუთრება იყო. მაშასადამე საეკლესიო ყმები მესაკუთრეები ანუ მემამულე-ნიც იყვნენ. შიომღვიმისადმი 1202 წ. ნაბოძებ სიგელში მო-სხენებულთა სამეფო გლეხი, რომელსაც „სასეფოს“ ეძახდნენ (შიომღ. ისტ. საბ. 26) და იქიდანა ჩანს, რომ სასეფო გლე-ხებსაც საკუთრება ჰქონათ. იქ პირდაპირ არის ნათქვამი: „ესე მიწანი... ვენაკი ჰქონდეს მათ გლეხთაო (ibid. 27). რომ სასეფო და საეკლესიო ყმებსაც საკუთრება ჰქონდათ, იმითი მტკიცდება, რომ შეწირვის დროს მათ „მათითა სახლითა მამულთა ნასეფითა და უსეიდეთა“ სწირავდნენ (ibid. 27). იყვენ აგრეთვე საბატონო ანუ აზნაურების ყმებიც, მაგრამ მათ შესახებ იმ დროინდელი ცნობები ძალიან ცოტა მოი-პოვება.

საბუთებიდან ჩანს, რომ ვეფლას უმა გლეხები არა უფიქვან მემამულეებს; იყვენ ისეთნიც, რომელთაც ზატრანები ჰქადადენ ცაღ-ცაღკე უმამულად. უეკველია, საკუთრება არა ექნებოდნენ. მაგალითად ნიკორწმინდის სიგელში სწერია: ვარაზუაჩემ შემოს-წირა ძისა მისასახლს ფუთს გლეხი: მ:.. წირაქველელისა ძემან შემოსწირა გლეხი: ბ: და მას თანა შემოატანეს ჯარი: ა; ძოლოა: ა: კრძალი: ა: (ქრონიკები II, 45)... შქმერს ვიუ-დე შქვადამსგან გლეხი: ა:.. ვიუდე ცხადოს გლეხი აბულახ-ტარისავან: ა: და მივეც ცხენი ხუდი ორი: სტავრაჲ კაბაჲ ა: დრაჰკანი კონსტანტინატი: გ: და ავშარა რკინისაი“ (ibid 48) ყველა ეს გლეხი კერძო ზარების უმები არიან, იქნებ მემამულე აზნაურებისგან უფიქვანდნენ და, როგორც ჩანს, უფლებას ძალიან მოკლებული ყოფილან იმიტომ, რომ მათ ისე ყიდიან ვითარცა სავანს და როგორც რომაელები ეძახდნენ, „instrumentum vocalis“ წარმოადგენდნენ. ზემოთყვანილ ნაწყვეტიდანა ჩანს, რომ გლეხს სხვა და სხვა ფისი ჰქონდა, ზოგი ძვირად იყო ნაყიდი, ზოგი კიდევ ერთი ფურის ფასად. სამწუხაროდ საბუთ-ში აღნიშნული არ არის, რაზე იყო დამოკიდებული ამგვარი ფასების განსხვავება: პირად ღირსებაზე თუ სხვა რაიმე მიზეზ-ხის გამო.

ყველა გლეხებს, მღვდმარეობისა და შეძლების განურჩე-ველად, „მსოფლიონს“ ეძახდნენ. მაგრამ რას წარმოადგენდა „სოფელი“, ვინ განავტბდა მას? ყველა „მსოფლიონი“ ერთ თვითმმართველ საზოგადოებას ან საგამეგო ერთეულს შე-ადგენდნენ თუ არა? იქნებ თვითმმართველობა თავისუფალ გლეხებსა ჰქონოდათ, თორემ სასეფო საეკლესიო და სააზ-ნაურო გლეხებს, როგორც საბუთებიდანა ჩანს, ამ დროს (IX-XIII). თვითმმართველობის ნიშანწყალიც არ ეტყობათ. სო-ფელში გამგედ „სოფლის მამ.სახლისი“ იყო; თუმცა ეს თა-ნამდებობა პირველად გვხვდება ბაგრატ IV-ის კანონების ერთს ნაწყვეტში, როგორც ათაბაგ ბექა და აღბულას სამართალ-შია შეტანილი, და შიომღვიმის 1227-30 წ. სიგელში შიო მღ. ისტ. საბ. 53-54), მაგრამ იგი უძველეს დროიდანვე არ-სებობდა საქართველოში და სავარაუდოდ წესწყობილების ნაშთად უნდა ჩაითვალოს (იხ. ჩემი Государ. строй др. Грузий. и др. Армений); მამასახლისის გარდა სოფლის გზირიც არის მოხსენებული ზემოდასახლებულ შიო მღვიმის სიგელში (შიო მღ. ისტ. საბ. 54). სწორედ ამ საბუთიდანა ჩანს, რომ მამასახლისი მთელი სოფლის საქმეს არ განავტბდა და მას ყველა გლეხების საურავი არ ეკითხებოდა. სამონასტრო და საეკ-ლესიო ყმების საქმეებს მონასტრისა და სამღვდელთაობის მიერ დანიშნული გამგე ანუ ხელისუფალი დაურეგბდა ხოლმე. თუ ჩვენ კაბა და მღვმის ჩამოკეიდნეთ ამბობს ქართლის ერისთავი გრი-გოლ, ჩვენისა კაცისაგან სამართადი მამასახლისმან ჩვენმან აიღოს და

მღვმისა კაცისა თვით შემღვმისა კელისუფადმან აიღოს“ (შიო მღ. ისტ. ს. 53). რაკი ამ სიტყვებს ქართლის ერისთავი სწერს ამიტომ „ჩვენის კაცისაგან“ ან იმის საკუთარ ყმა-გლეხებს უნდა ნიშნავდეს, ან სააზნაურო და სასეფო ყმებს, რომე-ლნიც მას, როგორც ქართლის უმთავრეს ხელისუფალს, ექვე-მდებარებოდნენ. საეკლესიო გლეხები ერისთავის მამასახლისს არ ექვემდებარებოდნენ და რასაკვირველია, არც შეიძლება, რომ სა-ეკლესიო ყმებს დაწინაურდნენ სოფლებთან საერთო სასოფლო დაწე-სებულება ჰქონდათ. საბუთებიდან ჩანს, რომ შემღვმის ხელი-სუფადი მონასტრის (მამასახლისისა და ბერის) დაუქნებელი კაცი იყო და არა თვით ხატის გლეხების არჩული (ვჰანის ძე-გლი, თავივ, შიო მღ. ისტ. საბ. 39). ამ გვარად, იმ სოფ-ლებში, სადაც გლეხები სხვა და სხვა დაწესებულებათა ყმე-ბად ითვლებოდნენ, საერთო თვითმმართველობა არ არსებობ-და. მაგრამ, იქნებ სასეფო და საბატონო ყმებსა ჰქონდათ თვითმმართველობა? ამ საკითხზე პასუხის მოცემა ძნელია. ერისთავის სიტყვები: მამასახლისმან ჩვენმან (ibid. 53), „მამასახლისი ჩნი (ibid. 54).—მგონი, უნდა გვიჩვენებდეს, რომ სოფლის მამასახლისი ერისთავს დაწინაურდა უნდა უფი-ქვან და არა გლეხების არჩული; მართლაც, სასეფო და საბატონო ყმების არჩული რომ ყოფილიყო იგი, განა, არჩევანში საეკლესიო ყმებიც არ მიიღებდნენ მონაწი-ლეობას, ან არა და, განა, მათი სასამართლო და დასაუ-რებელი საქმე მამასახლისს არ ეკითხებოდა? საბუთებს ეტყობა, რომ სოფლის წესწყობილებაში IX—X-ს. გაცილებით უფრო ადრე ბევრი არსებითი ცვლილება უნდა მომხდარიყოს; ამის გამო ერთ დროს უძველეს ხანაში, რასაკვირველია, სოფლე-ლებს სამამასახლისო თვითმმართველობა ექნებოდათ, მაგრამ IX—XIII საუკუნე, ს. შესახებ ამის დამამტკიცებელი საბუთები არ მოგვეპოვება. პირიქით, ჩვენ დავრწმუნდით, რომ სოფლის გლეხების მართვ-გამკურნა რამდენიმე ნაწილად იყო დაყოფილი უმების კუთვნილების დაკავშირება: სამონასტრო გლეხებს ცალკე მმართველი ჰყავდათ თავზე დაყენებული, სასეფო და სააზნაუ-რო ყმებს ცალკე. ზემოთ გამოკვეთული იყო, რომ სასამარ-თლო საქმეები სოფლად გლეხებს შორის, საეკლესიო ყმებს გარ-და, სოფლის მამასახლისს ეკითხებოდა ხოლმე; მაგრამ ყოველ-თვის ასე არა ყოფილა. ბაგრატ მეფის კანონების ერთ ნა-წყვეტიდანა ჩანს, რომ სამოსამართლო მოვალეობა მას მხო-ლოდ მე-XI საუკუნეში ჩაბარეს. „ვინც მოძღვარი იყოს ანუ მეფეთა წინაშე ზრდილი და ნამყოფი კაცი იყოს, ან კარგი სოფლის მამასახლისი იყოს... ის დასეით ბჭედ“ (ათაბ. ბექა და აღბულას, სამართალი § რა). ბაგრატ მეფეს, ეტყო-ბა, სასამართლოს წყობილება შეუცვლია და კერძოდ გლეხე-ბის შორის უთანხმოებათა გასარჩევად მამასახლისი დაუნიშ-ნია. მაგრამ მეფის სიტყვა—„კარგი“ მამასახლისიო—გვაფიქრე-ბინებს, რომ იქნებ მოსამართლე თითოულ სოფელში კი არ იჯდა, არამედ რამდენიმე სოფელში ერთი. ვინ იყო ხოლმე ჩვეულებრივ სოფლის მოსამართლე, ვიდრე ბაგრატის ზემო-მოყვანილ წესს შემოიღებდა, საბუთებიდან არ ჩანს. საეკლესიო ყმები სწორედ კათალიკოსის სავსათაღს და მის მიერ დაუქნე-ბულ მსამართლეს ექვემდებარებოდნენ, ეს ცხადდა ჩანს დავით აღმაშენებლის შიომღვიმისადმი ნაბოძებ ანდერძიდან (იხ. შიო მღ. ისტ. საბ.); მაგრამ იქნებ ყოველთვის ასე არ იყო. მხო-ლოდ ზოგიერთ მონასტრებს უზარტულობა მიიწებულა ჰქონდათ სა-კათალიკოსო სავსათაღის მაგიერ თავთავანთი „ჭკები“ ჰქადადნენ. შიომღვიმის მონასტრის ასეთი უფლება დავით აღმაშენებელმა უბოძა (ibid). როგა უთანხმოება და დაგ, ან სისხლა საეკლე-

სიმა და სასეფო ან სახსურთა ემებს შორის წამოყარებოდა ხელ-
შე, მაშინ მამასხადისი და ხელისუფალი ერთად არჩევდნენ საქმეს და
საერთო განჩინებს დადებდნენ ხელში. მე-XIII საუკუნეში სოფლის
მოსამართლეებს—მამასხადისს და ეკლესიის ანუ მანასტრის ხელ-
უფალს თათონგე მოჰყავდათ აღსრულებაში თავიანთი განჩინება; ამას
მაშინ სამართლის ძეგლს ანუ „სამართალითა დაურეგება“-ს ეძახდნენ
(იხ. შიო მღ. ისტ. საბ. გვ. 54, 1227—30 წ. სიგელი). მხოლოდ, როცა
შეერთებულ სამართალს განჩინა იყო ასასრუ-
ლებელი ან დასურვები, მაშინ ის მხოლოდ იღებდა ხელში სამა-
რთალს, რომლის გლეხზე გამტყუნებოდა (ibid).

ზემოთ ჩვენ გლეხის საკუთრებაზე გვქონდა ლაპარაკი
საზოგადოდ. ესლა საქირთა ამ საკუთრების რაოდენობის ან
გლეხების ეკონომიურ მდგომარეობის გამორკვევას შეეუდგეთ.
ამ მიწას, რომელიც გლეხს ჩვეულებრივ ეჭარა ხელში და რომელ-
ზედაც იგი იჯდა, „ფუძე“-ს ეძახდნენ. შიო მღვიმის მონასტრისა-
თვის შეწირულ სიგელში ტოხაძე ასახელებს: „ერთი ფუძე-
გლეხი დაოსის ვაჟშაბისძე... (მწირ) ველოდ მით რაითა ფუძითა...
ორი ესე მისა მიმდგომი რაი ფუძე გლეხს“ (შიო მღ. ისტ. საბ.
გვ. 24). თამარ მეფის წყალობის წიგნში ნათქვამია: „მის
წლისა... სათავესა ზედა გლეხს (სასეფო) ზის მიწად ერთი
და კუმიად რაი“-ს (შიო მღ. ისტ. საბ. 26). ცოტა ქვეით
იმავე საბუთში წერია: „გლეხი ფუძედ ერთა და კომლად ორიო“
(ibid. გვ. 28). მაშასადამე, ამ ორ წინადადებიდან ცხადად
ჩანს, რომ განსაზღვრულ რაოდენობის მიწას, რომელზედაც
გლეხი იჯდა ხოლმე, „ფუძეს“ ეძახდნენ. რაკი ეს მასალები სა-
სეფო გლეხებსაც შეეხება, დასაეკლესიოსაც, ეტყობა „ფუძე“ და
„კომლი“ საერთო ტერმინად უნდა ჩაითვალოს. რამოდენა
იყო ეს ფუძე? ზემოთმოყვანილ მავალითებიდან ჩანს, რომ
ფუძის რაოდენობა კომლის რაოდენობაზე არ იყო დამოკი-
დებული, შეიძლება ერთ ფუძეზე ორი კომლი მხდარიყო
ერთის მაგიერ; ფუძე არ იცვლებოდა, ოჯახი-კი, შეიძლება,
კომლობრივ გამრავლებულიყო. რამდენი დღიური იყო ფუ-
ძე, ამის გამორკვევა, რასაკიარკველია, მხოლოდ დაახლოვე-
ბით შეიძლება. მწიგნობართუხუცესი და ვაზირი ანტონი ზე-
მოდინიწულ ორ კომლად მცხოვრებ ერთ ფუძე გლეხის
შესახებ წერს: „ამათ გლეხთა რთავე სწორად მივსცენით მიწანი
მონასტრისაგან სხალტბას სახელდებით ბოტკოს და დიდვალს
დღისა თათს და წყაროსისა თავსა რაისა დღისა და ვანახო“
(შიო მღ. ისტ. საბ. 24). მაშასადამე, ფუძე თორმეტ დღიურ
მიწას და ვენახს უდრის, ანუ თითო კომლს დღიური მიწა და სა-
ხვარა ვენახი ერგებოდა. იქნებ მონასტრმა ამ შემთხვევაში
ჩვეულებრივზე ცოტა მეტი მისცა, მაგრამ ამისევალობაზე
ფუძის რაოდენობის წარმოდგენა დაახლოვებით მაინც შეიძლება.
ჩვენა ვნახეთ, რომ ზოგჯერ ერთ ფუძეზე უკვე რაი კომლი იჯდა;
1250—60 წ. სიგელში „არა შემამუჯე გლეხები“ არაის მოსხე-
ნებულნი, რომელთაც, ადბად, თავიანთი მიწა არა ჰქონათ ან ადა-
რა ჰყოფნადათ და სხვის მიწეს სხეგნადად იღებდნენ იჯარით.
ეტყობა ფუძე ისე დაქუცმაცებული იყო, რომ დასამუშავებ-
ლად აღარა ღირდა და იძულებული იყვნენ სხვაგან წასული-
ყვენ და იქ ეშოვათ ლუკმა პური. მაშასადამე, მე-XIII ს. სა-
ქართველში უკვე უმიწაწოდ გლეხები უფილან, რომელნიც მუ-
შაობით იმჩნებდნენ თავს. საბუთებიდან ჩანს, რომ ისინი მიწებს
იღებდნენ სვენახის გასაშენებლად, ან კორდსა სტეხავდნენ
ე. ი. ახალ სახნავ მიწებს აკეთებდნენ. ეს შიომღვიმის სიგლი-
დან მტკიცდება: „რუეთს; საკურთხევლისა საგლეხოსა ვენახსა

ზედა კანნი ვინმე სხდომად იყვნეს არა შემამუჯენი, ზეჟუჟენი და
გლეხნი და ივინი კაცი კიდე წავიდეს. (შიომღ. ისტ. ს. 13).
ვენახის განშენებაში შემამუჯეს ან სახეყარა ვენახი უნდა მიეცა, ან
ფუძად დაეჯიდადებინათ. (ibid. გვ. 59, 60).

რაკი ფუძე გლეხის განსაზღვრულ მიწის რაოდენობას
შეადგენდა, ამიტომ ფუძეზე იყო გადასახადი. ეს
გიორგი II-ის შემდეგ სიგლიდან მტკიცდება... „მოგუახსე-
ნა... იოანე ქართლისა მთავარ-გვისკოპოსმან... სოფლისა
აკარისს საქმე... რომელი ჩუენისა ზრახისა შემამა ეგვა ფუ-
ძესა ზედა“ (1082 წ. შიო მღ. ისტ. ს. 13). მაშასადამე,
გადასახადი ფუძეს ეგვა უეჭველად, მართო ძროხის შემამა არ
იქნებოდა ფუძეზე გაწერილი, სხვა გადასახადებზე ფუძეზე
იქნებოდა დადებული. მაინც და მაინც ჩვენ ვიცით, რომ
უკვე უმთავრესი გადასახადები და ხარჯი მიწას, უძრავ საკუთრებას
აწვა. მართალია, ამის დასამტკიცებელი საბუთი სამღვდლო
კაცს შეეხება, მაგრამ უეჭველია, იგი ჩვეულებრივ წესს
გვიხატავს,—არა მგონია, რომ სამღვდლოებისათვის შემო-
ვლთ ამ მხრივ განსაკუთრებული რამ რიგი. რომ გადასახადი
მიწას ედვა, შიომღვიმის შემდეგ სიგელიდან ჩანს: „შენ
ზოსიმეს ღედელსა, ზითვად მოცემულსა ზა სტეფანი მამუ-
ლისაგან, რომელსა მისხურია არა ზედა ან, მისსა ნაცვალსა
სტეფანე გარდახდის: საეკლესიოსა და სამეფოსა სასახურსა—
კუდუსსა, დაღას და უოგლასვე გამოსადებელსა, ჰვარე მოცემულ
ასს ესე მიწა ზითვად“ (შიომღ. ისტ. ს. 1250-60 წ.).

ივ. ჯავახიშვილი

რედაქტორი ფ. გოგიჩაიშვილი
გამომცემელი თ. დიპაველი ი. თუმანიშვილი.

განცხადებანი

საემწვილო ჟურნალი

ნაკადული

სურათობა
წელიწადი მეორე.

ხელის მაწერა მაადება რედაქციაში, წ.-გ. საზოგადოების
კანცელარიაში და მარიამ დემურის ბინაზე, ალექსანდრეს ქუჩა,
№ 5. რედაქცია იმყოფება გოლოვინის პროსპექტზე, ზუბა-
ლაშვილის სახლში, № 8.

მოითხოვთ ნამდვილი

„მოღვირინი“ მ. პ. ლებედივისა

ეს წამალი სრულიად აქრობს
რამდენსამე ღვეში ძველს ბებერას ღ
მეტ-ბორცს ძირიან-ფესვიანად, მხო-
ლოდ ეტიკეტი უნდა ჰქონდეს, მთავ-
რობისაგან დამტკიცებული, № 22437.

იციღება ტფილისში—საფთოთაქო საქონლის კავკასიის
საეაქრო ამხანაგობისა და მის განყოფილებებში ბაქოსა და
ბათუმში.
(წლ.)